ААМТА

«ААМТА»

Иаҧҭоуп 2013 ш. март азы

№ 9-10 (104) 2021 ш. сентиабр – октиабр

АҦСНЫ АШӘҚӘЫҨҨЦӘА РЕИДГЫЛА АГАЗЕҬ

ГАЗЕТА СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ РЕСПУБЛИКИ АБХАЗИЯ

Аҧсны Аҷьынҷьтәылатә еибашьраан (1992-1993) ҳажәлар иргаз Аиааира 28 шықәса ахыҭит

ШАЛУА ИНАЛ-ИҦА – 105 ШЫҚӘСА

АҬҬААРАДЫРРАҨЫ ЗЛАГАЛА ШЬАРДОУ

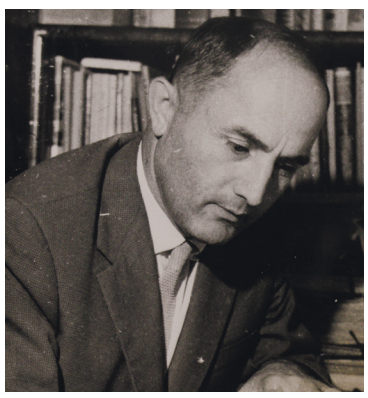

Еицырдыруа аҧсуа ҭарауаҩ, аҭоурыхҭцааҩ, кавказҭцааҩ, аҧсуаҭцааҩ Шалуа Денис-иҧа Инал-иҧа диит (20.10.1916) Аҟәатәи аокруг Кәыдрытәи аучастка (иахьатәи Очамчыра араион) Гәыҧ ақыҭан (иҧсҭазаара далҭит – 22.09.1995). Аҭоурыхтә ҭцаарадыррақәа рдоктор (1963), апрофессор (1964).

(Алгарҭа 3-тәи ад.)

АГӘАЛАШӘАРА

ПЛАТОН БЕБИА

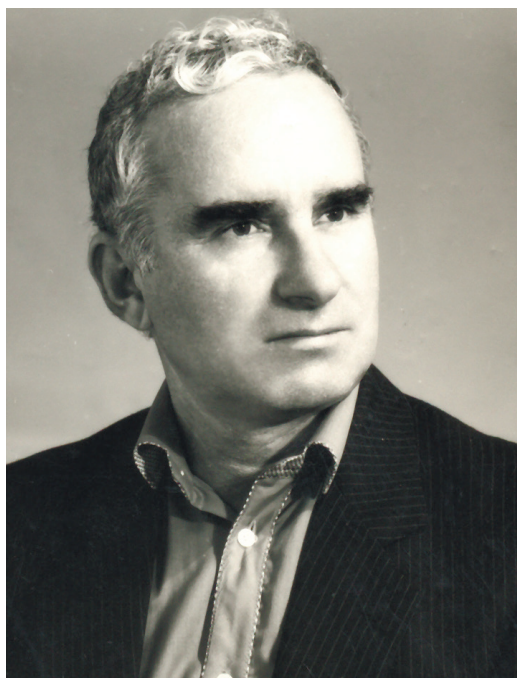

86 шықәса дшырҭагылаз иҧсҭазаара далҭит жәлар рпоет, апрозаик, апублицист, ауаажәларратә усзуҩы Платон Бебиа.

Аҧсуа милаҭтә литература арҿиараҿы злагала шьардоу Платон Хәамҧа-иҧа Бебиа диит 1935 ш. октиабр 5 рзы Очамчыра араион Кәтол ақыҭан. СССР-и, Аҧсни, Урыстәылеи рышәҟәыҩҩцәа Реидгылақәа дрылан. Аҧсны акультура зеаҧсазтәыз аусзуҩы ҳәа ахьз ихҭан. Д.И. Гәлиа ихьз зху аҳәынҭқарратә премиеи «Ахьз-Аҧша» аорден ахҧатәи аҩазареи ианашьан. 85 ш. ихыҭра инамаданы ихҭан Аҧсны жәлар рпоет ҳәа аҳаҭыртә хьзы.

П. Бебиа ҧшьышықәса аҭара иҭон Ҷьгьардатәи аа-шықәсатәи ашкол аҟны, ашьҭахь Кәтолтәи аа-шықәсатәи ашкол даналга, абжьаратә ҭара хиркәшеит Тамшьтәи ашкол аҟны. А.М. Горки ихьз зхыз Аҟәатәи аҳәынҭқарратә арҭаҩратә институти А.М. Горки ихьз зху Москватәи Алитературатә институти дрылгеит. Аус иуан агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» («Аҧсны»), ахәыҷтәы журнал «Амцабз» рредакциақәа рҟны. Уи нахыс акыр шықәса аус иуит ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара» аҟны редакторс, аиҳабы ихаҭыҧуаҩс, аредактор хадас, ашәҟәҭыжьырҭа аиҳабыс. Араҟа иааҧшит илаз аиҿкааратә баҩхатәрагьы.

П. Бебиа дышқәыҧшыз ажәеинраалақәа иҩуа далагеит. Аҟәа аинститут данҭала нахыс есааира алитература дагәыланахалон. Иқәлацәа реиҧш, аҧсуа шәҟәыҩҩцәа азәырҩы дырзааигәахеит. Апоет иабиҧара иаҭанакуаз аҧсҭазаараҿы акгьы марианы ирҧыхьамшәазеит. Ашкол ианҭаз аамҭазы ақырҭуа милаҭеилыхратә политика ҭәҭәала аус ауан. Аха, ега ус акәзаргьы, ргәы карыжьуамызт. Аҭара гәҭакыс измаз аиқәлацәа ауадаҩрақәа ириааины ҧхьаҟа еихон. Убарҭ дреиуаны заҧхьаҟа ишәҟәыҩҩхараны иҟаз П. Бебиа иуаажәлар днарылагылеит ҷыдала алитература иеазкны.

1952 ш. инаркны акьыҧхь аҟны ицәырҭыз апоет иҩымҭақәа рнылон еиуеиҧшым аизгақәа, ажурналқәа «Алашара», «Амцабз», «Звезда», «Наш современник», «Молодая гвардия», агазеҭқәа «Аҧсны ҟаҧшь», «Аҧсны», «Бзыҧ», «Еҭәаҷьаа», «Советская Абхазия», «Литературная газета», «Литературная Абхазия» алитературатә еизга «Ерцахә» уҳәа егьырҭгьы. Иажәеинраалақәа жәпакы агәылалеит «Аҧсуа поезиа антологиа. XX ашә.» (Аҟәа-Москва, 2001; 2009).

П. Бебиа апоезиеи апрозеи ржанрқәа рҟны акәзааит, ахәыҷқәа рықәра иаҭанакуа налаҭаны аҩымҭақәа раҧҭараҿы илшамҭақәа шьардоуп. Инапы иҭихит хыҧхьазарарацәала ажәеинраалақәа, апоемақәа, ажәабжьқәа, иара убас ароманқәа «Ашьацҳәа», «Ақьачақьцәа», ажәеинраалала иҩу ароман «Ахаҳәраҳа». Абарҭқәа зегьы инарҷыданы П. Бебиа апоезиа азыргараҿы иааҧсара дууп. Ихатәы ҩымҭақәа реиҧш, ҿырҳәала дрыҧхьон аҧсуа поетцәа ражәеинраалақәа. Ахәаҧшцәа ирхашҭуам иара убас ипародиақәеи илафқәеи рыхәылҧазқәа. Арҭ зегьы аҿар амилаҭтә литература агәыблра дыркра, ахатәы бызшәа абзиабара рылаазара аус аҟны хәарҭара ду рылан.

П. Бебиа иқәлацәа рҟны еиҧш, иеиҭбацәа рыҩнуҭҟа ҳаҭыр иқәын, избанзар уи иабжьагажәа рыгирхомызт, дымҩақәҭаҩын, арҿиаратә ҧсҭазаараҿы иҿырҭаауаз рацәан.

Еиуеиҧшым ашықәсқәа раан П. Бебиа 25 инареиҳаны ашәҟәқәа ҭижьит. Иҩымҭақәа еиҭагоуп аурыс, аукраин, аерман уҳәа егьырҭ абызшәақәа рахь. Аурысшәахь еиҭаганы хазы шәҟәқәаны иҭыжьуп иажәеинраалақәеи, ипоемақәеи, ипрозатә ҩымҭақәеи акымкәа, ҩбамкәа реизгақәа.

Арҿиаҩы дырдыруеит еиҭагаҩык иаҳасабалагьы, уи аҧсшәахь еиҭеигеит А.С. Пушкин, Р. Биорнс, С.А. Есенин, Г. Лорка, Н. Ҳиқьмеҭ, Л. Украинка, С.В. Михалков, Е.А. Евтушенко, Ҟ.Ш. Кулиев уҳәа ражәеинраалақәа, Ч.Т. Аитматов иажәабжьқәа.

Аханатә апоет илаҧш ахын аҧсуа литература ажанрқәа рҿиашьа, иаланагалоз аҩымҭақәа. Дреигәырҕьон ицәырҭуаз ахьз ҿыцқәа, избанзар алитература ҧхьаҟа иназгалаша абиҧара ҿыцқәа аҭагылалароуп ҳәа дахәаҧшуан. Абри игәаанагара дацәхьаҭуамызт аҭыхәтәанынзагьы.

Амилаҭтә литература, аҧсуа шәҟәыҩҩцәа, ижәлар гәакьа дрыҧхеит ауаҩы лаша, жәлар рпоет Платон Хәамҧа-иҧа Бебиа. Ари цәыз дуны иаанхоит ҳдоуҳатә культура зегьы азы. Хашҭра иқәымзааит зҩымҭақәа рыла збаҟа зыргылаз , ҩашьара ақәымкәа зышьҭа аанзыжьыз апоет.

Аҧсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла

АНАТОЛ КӘЫҬНИА

Иҧсҭазаара далҭит ашәҟәыҩҩы, апублицист Анатол Уасил-иҧа Кәыҭниа.

Анатол Кәыҭниа диит Аҟәа 1937 ш. маи 2 рзы. Аҧсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла далан 2012 ш. раахыс.

Очамчыра араион Аҭара ақыҭантәи абжьаратәи ашкол даналга А.М. Горки ихьз зхыз Аҟәатәи аҳәынҭқарратә арҭаҩратә институт афилологиатә факультет дҭалеит. Еиуеиҧшым ашықәсқәа раан аус иуан Пицундатәи аҧсшьарҭақәа реидҭа аҟны, Аҧснытәи аполиграфиатә еидҭараҿы, ашьҭахь Аҭара ақыҭан акультура аҩны деиҳабын, ашкол аҟны дырҭаҩын. Инапы злакызаалакгьы алитература дацәхьамҭыцызт, уи агәыблра ицын, аҩымҭа ҿыцқәагьы аҧиҭон.

Аҧсны Аҷьынҷьтәылатә еибашьраан (1992-1993) Мрагыларатәи афронт аҟны, Аҳҩыбжьа, нас Аҭара арратә корреспондентк иаҳасабала аибашьратә хҭысқәа ашәҟәы ианиҭон, ихатә мшынҭа иман. Аҧсны Аҷьынҷьтәылатә еибашьра ашьҭахь иҭыҭыз ироманқәа рыҩбагьы, иқыҭауаа аҧхьа инаргыланы, Мрагыларатәи афронт аҟны Аҧсадгьыл ахьчаҩцәа ақәылаҩцәа ирҿагыланы рықәҧараан ирылдыршаз аадырҧшуеит.

Алитература абзиабара шьҭикааит дышқәыҧшыз, аҩра дызлалагазгьы ажәеинраалақәа рыла ауп. Раҧхьатәи иҩымҭа 1956 шықәсазы алитературатә журнал «Алашара» ианылеит, аха хара имгакәа апрозахь диасуеит. Иажәабжьқәеи иповестқәеи агазеҭ «Аҧсны» («Аҧсны ҟаҧшь»), ажурнал «Алашара» уҳәа апериодикатә кьыҧхь ианылон.

Ақыҭаҿ дшынхозгьы, лассы-лассы аҳҭны-қалақь ахь даауан, иҩызцәа арҿиаҩцәеи иареи еиқәшәон, алитература аҿиашьа дазҿлымҳан, иҿыцу ҩымҭак ҭыҭыр деигәырҕьон, избанзар еиликаауан уи адоуҳатә культура аҿиара ишацхраауаз. Иқыҭауаа рыҩнуҭҟа акәзар, еснагь рыцәгьеи рыбзиеи далагылан. Атрадиция бзиақәа ахьышьақәгылахьаз аҧсуа ҩнаҭаҿы ииз, иааҙаз Анатол Кәыҭниа, аханатә еиҧш, ажәытә-аҿатә дазҿлымҳан, Аҧсуара иаҭанакуаз аҟазшьақәа илааҙан, дагьрықәныҟәон.

Аҟәа иҭыҭыз ишәҟәқәа иреиуоуп: Асар рымҩа. Аповест (1974); Ачара аҿҳәара. Ажәабжьқәа (1978); Нанҳәа. Ароман (2003); Нанҳәа. Ароман. Аҩбатәи ахәҭа (2009); Кәыдры аиҩхааҿтәи аиҭныҧсахлара. Ароман (2014). Иҟоуп акьыҧхь зымбацгьы.

Ашәҟәыҩҩцәа аҧхьа инаргыланы, аҧсуа интеллигенциа, иуаажәлар ргәалашәараҿы дыҟазаауеит зыҧсҭазаара зегьы адоуҳатә культура амаҭ аура иазызкыз ашәҟәыҩҩы Анатол Кәыҭниа. Хашҭра иқәымзааит.

Аҧсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла

АԤСШӘЕИ ЖӘЛАР РЛАХЬЫНҴЕИ ЕИМАДОУП

Д.И.Гәлиа ихьз зху Аԥсуаҭҵаара аинститут аҟны ауаажәларратә еиҿкаара «Ахеиқәырхара» аԥшьгарала имҩаԥысит аилацәажәара – астол гьежь.

Аиқәшәара реаладырхәит «Ахеиқәырхара» ахеилак иалоу реиԥш, ааԥхьара змаз Аԥсны Жәлар Реизара Аиҳабы Валери Кәарҷиа, Аԥсны аҵареи абызшәатә политикеи рминистр актәи ихаҭыԥуаҩ Ада Кәарҷелиа, Ауаажәларратә палата ахаҭарнакцәа, аҵарауаа, ашәҟәыҩҩцәа, акультуреи аҟазареи русзуҩцәа, ажурналистцәа.

Аилатәара аартуа иажәахә ала дықәгылеит, ҳтәылаҿы аҳәынҭқарратә бызшәа – аԥсшәа ахархәареи арҿиареи рҟны иҟоу аҭагылазаашьа дазааҭгылеит «Ахеиқәырхара» ацхантәаҩы апоет-академик Владимир Занҭариа. Уи ахәҭакахьала иазгәеиҭеит:

Иахьа арахь имҩахыҵыз ҳаиқәшәара, ус, иаҳцәагоузеи, акы неибыҳәақәаны ҳаиԥырҵып ҳәа агәаанагара змоу иреиқәшәарам. Ара иҟоуп збызшәазы згәы былуа, уи ацәхьаҵра, мап ацәкра, Анцәа иумҳәан, аха милаҭк атыша ахықәаҿ инанагар шалшо еилызкаауа, хдыррала, намысла иазнеиуа ауаа. Ҳтәылаҿы абызшәатә ситуациа мариамызт иацы, имариам иахьагьы. Адемографиатә шәарҭара азҵаара ҳшьара ҳақәнаҟьозар, иара убриаҟара ишәарҭоуп аԥсуа бызшәа аҭагылазаашьагьы.

Иахьатәи ҳаиқәшәара аҭахны изаҳаԥхьазаз, сара сгәаанагарала, ҳмилаҭ рлахьынҵа, рԥеиԥш, рыҟазаара зыдҳәалоу аҳәынҭқарратә бызшәа аиқәырхара апроблема зегь раԥхьазагьы амилаҭтә интеллигенециа разхьарԥшразы ауп. Ега ҳгәы кажьны аинтеллигенциа рроль ҳахәаԥшуазаргьы, ус ишаҳҳәаҵәҟьо иҟам. Иҳацәаз рацәаҩуп, аха макьана ибаҕьаза зшьапы иқәгылоу маҷыҩзам. Аинтеллигенциа акыр жәашықәса раԥхьа ишьҭарҵаз ауасхыроуп изықәгылоу Аԥсуа ҳәынҭқаррагьы. Иҟоуп ашәҟәыҩҩцәа еиҳабацәа, урҭ ирышьҭанеиуа, асахьаҭыхҩцәа, актиорцәа, амузыкантцәа, ажурналистцәа, арҵаҩцәа. Иҟоуп жәаҩыла аҭҵаарадыррақәа ркандидатцәа, адокторцәа, академикцәа. Иҟоуп Амилаҭтә академиа, Аԥсуа институт, аҳәынҭқарратә университет, Аԥсуа-абаза Конгресс, аҳәааныриҵәтәи адиаспоратә хеидкылақәа, ателехәаԥшратә еиҿкаарақәа, арадио, агазеҭқәа, ажурналқәа, аинтернет ресурсқәа, еиуеиԥшым ауаажәларратә институтқәа. Абызшәа азҵааразы зегьы ҳамчқәа еибаҳҭар, иахьазын ҟаҵашьа змоу азгәаҳҭар, зеиԥш тактикак, стратегиак ҳазкылсыр, - иҟалоит шьаҿақәак ҳалҳаршаргьы абызшәа аиқәырхара аганахьала.

Сгәанала, абызшәа еиқәурхарцазын, зегь раԥхьазагьы абызшәа ахаҭа зыругароуп, уацхраароуп, аҿар уи агәыбылра зларкша апроектқәа абырҵкал икылхны, урҭ раларҵәаразы зда ԥсыхәа ыҟам ахарцьқәа азыԥшааны амҩа иқәҵатәуп. Иахәҭоу ахаҵгылареи ахылаԥшреи амам «Аҳәынҭқарратә бызшәазы» азакәан. Уи баша ақьаад аҿы инымхарц азы аамҭаказы, ишышәгәалашәо еиԥш, ҳаиҿкаара «Ахеиқәырхара» аԥшьгарала Аԥсны Жәлар Реизара ахь инаган азакәан анагзара алзыршашаз амеханизмқәа еиқәыршәаны. Урҭ азакәан иацу нормативтә ԥҟаԥҵак аҳасабала бжьыҭарала ирыдыркылахьеит.

Аԥсуа бызшәа мыцхәы ихьанҭоушәа, иҵегь ирмариатәушәа иҟоу агәаанагаракәа – қәшаҳаҭхашьа рымам. Абызшәа Анцәа иишаз, ус уназдыххыланы, ҩыцьа-хҩы ргәаԥхарала иузымыԥсахуа феноментә доуҳатә цәырҵроуп. Ҳара хҭыҳәрыкьқәа, ҳахдырра азымхара реиԥш иҟоу амзызқәа абызшәатә структура ашҟа риагара зынзаск ииашам.

Иаҳԥырхагада ҳара Аԥсны ахадараҿы, аиҳабыра рҿы, Аԥсны Жәлар Реизара аҟны ҳаилацәажәаракәа рыбжеиҳарак ҳәынҭқарратә бызшәала имҩаԥгалазар? Рыцҳарас иҟалаз, хар амамкәа абызшәа здыруагьы, уи ззымдыруа амаҵурауаа рышәшьыра иҵахеит. Уи моу «Аҳәынҭқарратә бызшәа азы» азакәан хадеи Алхратә закәани асинхронизациа рзутәуп ҳәа аԥшьгара аазырԥшыз Жәлар Реизара Аиҳабы адепутатцәа реиҳараҩык рҟынтә адгылара имоуит. Аха уи иаанагазом ари аидеиа мап ацәктәуп ҳәа. Ҳажәлар ршьа-рда, ргәаҟра, рцьамыҕәара иалхны иааргаз, жәлар рԥыза ду Владислав Арзынбеи уи ицнагаҩцәеи реазышәара, рлеишәа цьбара, рҟәыҕара иабзоураны, Аԥсны Аконституциа ианҵахаз аҳәынҭқарратә бызшәа иавакәараҵаны, иатәамбакәа, мчыла, даушла адепутатрахь анеирада хәыцырҭак змам цьоукы – уа инеиргьы милаҭтә интереск рзыхьчараны иҟам. Сара сгәанала, амилаҭтә интересқәа иреиҳауп абызшәеи, аҭоурыхи, акультуратә ҭынхеи реиқәырхара. Милаҭтә идеиас иҟоу – ажәлар реиқәырхароуп, ус анакәха, апаритетқәа раԥхьа игылазароуп – абызшәеи амилаҭтә дунеихәаԥшреи.

Ҳара иахьа иҳамоуп жәларык рҵеира рхы зқәырҵаз ихьыԥшым аҳәынҭқарра. 2014 ш. азы Урыстәылеи Аԥсни ирыбжьарҵаз аиқәшаҳаҭра ду аҿы иҿаҿаза ианылеит Урыстәыла аԥсуа бызшәа аиқәырхараҿы, арҿиараҿы ацхраара шыҟанаҵо ала.

Убри аҟнытә, сара ишәарҭоу адәныҟатәи факторк, мзызк збом абри аҭагылазаашьаҿы. Амзызқәа ахьыԥшаатәу ҳара ҳаҩныҵҟа ауп, ҳахдырраҿы ауп. Ус анакәха, рыбжьы ҕәҕәаны идыргароуп аинтеллигенциа – ианакәзаалакь амилаҭтә идеиа, амилаҭтә хдырра абираҟ еиԥш ишьҭыхны изкыз!

Хаҭала сара ихымԥадатәны иазысыԥхьазоит абарҭ реиԥш иҟоу азҵаарақәа рылацәажәара:

«Аҳәынҭқарратә бызшәа азы» азакәани уи амеханизмқәеи рынагзашьа;

Хымԥада имҩаԥгатәуп Аԥсуа институти Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университети реиқәшәара чыдақәа, зеиԥш усуратә программак алацәажәаразы;

Ахылаԥшра чыда аиуроуп ахәыч-бахчақәеи ашколқәеи рҟны аԥсуа бызшәа аҭагылазаашьа. Еиҭахәаԥштәуп Аԥсны Раԥхьатәи Ахада В.Г. Арзынба Иусԥҟала ишьақәиргәгәахьаз аԥсуа школ аҿиара аконцепциа (иахьыреееитәу, иахьырҿыцтәу – ирҿыцтәуп);

Ҷыдала иалагалатәуп аҳәынҭқарратә бызшәа апроблемақәа ирызку астол гьежьқәа Аԥсуа ҳәынҭарратә телехәаԥшра, арадио, ателехәаԥшратә канал «Абаза» рҟны;

Асистематә ҟазшьа рыҭатәуп аԥсуа шәҟәыҩҩцәеи аԥсуа школқәеи рырҿиаратә еиԥыларакәа;

Еиқәыршәатәуп, акьыԥхь (аҭыжьра) иазырхиатәуп аԥсуа хәычтәы литература (жанрла иалԥшаау) исахьарку антологиа;

Иҵегь ирыҕәҕәатәуп амультипликациатә фильмқәеи (егьырҭ иҿырԥшыгоу аудио -визуалтә ҭыжьымҭақәеи) аҳәынҭқарра аҟнытә адгылара;

Ахылаԥшра чыда амазароуп аҳәааныриҵәтәи ҳцьынцьуаа рҿы гәыԥ-гәыԥла реиланхарҭақәа рҿы имҩаԥысуа абызшәеиқәырхара иазку аусқәа;

Аԥснытәи аҳәынҭқарратә шәҟәҭыжьырҭаҿы иҟазароуп ахәычтәы литература аредакциа чыда;

Адгылара аҭатәуп ателехәаԥшратә канал «Абаза» аҟны иаԥшьгоу: иреиҕьу аԥсуа литературатә рҿиамҭақәа рзыргара, ларҵәара;

Аспециалистцәа ааидтәалаы (аԥсуа институти ауниверситети рымчала) иазкылсроуп ҳаамҭазтәи атехнологиақәа рҿы ахархәара зауа аԥсуа шрифтқәа рсистема;

Ирҕәҕәахароуп аԥсуа бызшәа арҵара иазку акурсқәа;

Ахылаԥшра чыда аиуроуп ахәыҷбахчақәа рҟны аазаратә-методикатә база. (Уи азы - иаамҭоуижьҭеи акрааҵуеит аиҳабыратә қәҵара чыда адкылара).

Аиҳабыра-аиҵбыра ҳажәҩахыр еибыҭаны, ҳбызшәа алахьынҵа ҳанахамҵгыла, уаҕеимшхара, аныха еиԥш ҳазхықәаауа ҳбызшәа ҳнапала иҭаҳархар алшоит. Шәааи, нас, азәк иеиԥш ҳаидгылап ҳбызшәа хазына ахьчаразы!

Анаҩс иқәгылаз, аҳәынҭқарратә бызшәа иамадоу азҵаарақәеи апроблемақәеи ираҩымсит, иҟарҵеит рхатәы жәалагалақәа. Ҳәарас иаҭахузеи, аглобализациа апроцессқәа рымехак андырҭбаауа, атехнологиа ҿыцқәа аналаҵәо, ахатәы бызшәа аганахьала изызхьаԥштәу есааира ираҵәахоит. Иааиԥмырҟьазакәа урҭ рхылаԥшреи рызбреи аналыршамха, апроблемақәа рыедырҵаулоит, есааира еиқәылалоит, амҩа рзылхра уадаҩхоит. Абарҭқәа аиқәшәара иалахәыз даараза ргәы ишыҵхо аанарԥшит аилацәажәара. Абар урҭ рцыԥҵәахақәак:

Пиотр Кәыцниа, абиологиатә ҭҵаарадыррақәа ркандидат: абызшәа аганахьала иҟоу аҭагылазаашьа жәбоит, даара угәы унархьуеит. Ахатәы бызшәа иаҵанакуа рацәоуп. Аҵара-аазара аус аҟны акәзар, апроблемақәа ыҟоуп. Уи иацхрааша, ихәарҭахаша амҩа ҳзаԥҵозар, иаҳзызбозар ахеидкыла агәҭаккәа башахом. «Аҳәынҭқарратә бызшәа азы» Азакәан Аԥсны Жәлар Реизара иаднакылахьеит, уи анагзашьа азгәазҭо ацхыраагзақәагьы нацҵаны. Аха, ишыжәбо, уи аганахьала макьана иҟаҵоу маҷуп. Азакәан акәныҟәараҿы апроблемақәа ыҟоуп. Азҵаара ықәгылоижьҭеи акрааҵуеит аекспериментә аԥсуа школ аартразы. Абжьаратә ҵара азы еиҭагоу амаҭәаркәа (арҵага шәҟәқәа) ҭыжьтәуп. Аԥсны аекономикатә ҭагылазаашьа еснагь имариазам. Абызшәа ахархәара шхьысҳахо еиԥш, уааԥсырала аҿиарагьы маҷхеит. Адемографиатә ҭагылазаашьа уеигәырҕьартә иҟам. Аҿар агәыҕра бзиа рымазароуп аԥхьаҟазы. Агәыҕра рыцәзмырзша аҭагылазаашьақәа аԥҵатәуп. Даеазныкгьы сазыхынҳәуеит, аҵара-аазара иахьынзауа аԥсшәахь аиагара аус ырцыхцыхтәуп, аҭагылазаашьа аиҕьтәразы уи ада даеа мҩак ыҟам.

Гәырам Амқәаб, аҭоурыхтә ҭҵаарадыррақәа рдоктор, Аԥсынтәи аҳәынҭуниверситет афилологиатә факультет ажурналистика акафедра аиҳабы: ахатәы бызшәа еиднакыло азҵаарақәа ирыдҳәалоу апроблемақәа жәдырует. Урҭ ируакуп амасса-информациатә хархәагақәа рҟны иҟоу аҭагылазаашьа. Урҭ ирызку Азакәангьы ианыԥшроуп аԥсуа ҟазшьа, аԥсуа ихаҭара аазырԥшуа. Амасса-информациатә хархәагақәа ирзеиԥшу асаит аԥсышәала иаԥҵатәуп. Усҟан арадио, ателехәаԥшра, акьыԥхь зыҩазара иагым ажәабжь ҿыцқәа аԥсышәала ироуа, рыхгьы иадырхәауа аҭагылазаашьа ҟалоит. Иахьа Аԥсны аԥсышәала иааиԥмырҟьазакәа иҭыҵуа акьыԥхь ҳамазам. Аҳәынҭқарра иатәу аԥсуа газеҭ хада «Аԥсны» есены иҭыҵуа, аматериал-техникатә базагьы аиуртә аҭагылазаашьа аԥҵатәуп. Аԥсуа ҩнаҭақәа рҟны есены инеилароуп аԥсуа газеҭ. Ари зегьы абызшәа ахархәара, арҿиара иадҳәалоуп. Хымԥада, амчқәа еилаҵатәуп, уи азы апотенциал ыҟоуп, амала аееидкылара аҭахуп.

Ҭали Цьапуа, афилологиатә ҭҵаарадыррақәа ркандидат: «Ахеиқәырхара» 2013 ш. иаԥҵан, аус зуаз агәыԥқәа алхын. 2014 ш. Аԥсны Жәлар Реизара Ақәҵара аднакылеит ахатәы бызшәа аиқәырхаразы ихадоу амҩақәа ируакны иҟоу аекспериментә аԥсуа школ аԥҵаразы. Арҵага шәҟәқәа реиқәыршәареи реиҭагареи рзы аусура хацыркын. 2017-2018- 2019 шш. рзы иҟаҵатәу азгәаҭаны апрограмма еиҿаҳкааит. Аԥсуа бызшәа арҿиаразы Аконцепциа шьақәыргылан, иарбан рҵага шәҟәқәоу иаҭаху азгәаҭаны. Иахьазы 24 шәҟәы хиоуп аҭыжьразы. Аҵыхәтәантәи хышықәса раахыс абиуџьет аҟны иарбамкәа иааует. Аха ҳақәгәыҕуеит ҳаԥхьаҟазы абиуџьет иарбахап ҳәа.

Валери Кәарҷиа, Аԥсны Жәлар Реизара Аиҳабы: ахатәы бызшәа аиқәырхареи арҿиареи еснагь актуалра рымоуп. Еснагь еиԥш, аинтеллигенциа рыбжьы галароуп, изхаҵгылатәу аусқәа азгәарҭалароуп. Уи еснагь ицхыраагзоуп. Аԥсны Жәлар Реизара «Аҳәынҭқарратә бызшәа азы» Азакәан аднакылеит, уи ианагзашьоу азгәаҭоуп. Иаахтны иаҳҳәозар, цьоукы Азакәан анагзара иаҿагылоит. Ахатәы бызшәа иаҵанакуа аганахьала цьоукы еснагь аеыҵгақәа рыԥшааует. Убри аҟнытә, амчқәа еилаҵатәуп, ари аус аҟны ауаажәларра ргәаанагарагьы акырза аҵанакуеит. Ҳаицхыраалап, аҳәынҭқарратә бызшәа аиқәырхаразы. Хаҭала аԥшьгара ҿыцқәа срыдгылаҩуп.

Леуан Миқаа, ауаажәларратә усзуҩы: ҳара еиҿаҳкааит аԥсуа бызшәа арҿиаразы ахеидкыла. Уи хықәкыс иамоуп аԥсшәа ззымдыруа рзы аԥхьагылара змоу аметодика ҳҳы иархәаны ацхыраагзақәа реиқәыршәареи, раларҵәареи, ахрархәареи. Иахьатәи аамҭазы ҳапроект еиднакылоит 900-ҩык рҟынза. Иҟоуп ҳметодика аԥышәара иахьахыжьу ашколқәа, урҭ рҟны алҵшәақәагьы ыҟоуп. Сгәаанагарала, аус рыдулатәуп еиуеиԥшым апроектқәа. Урҭ рыла амҩа рыҭатәуп ахатәы бызшәа арҵара иацхраауа аусмҩаԥгатәқәа.

Ада Кәарҷелиа, Аԥсны аҵареи абызшәатә политикеи рминистр актәи ихаҭыԥуаҩ: ҳминистрра аус зыднауло апроектқәа маҷым, инагзоугьы ыҟоуп. Аха, рыцҳарас иҟоу, зегьы афинансқәа ирыдҳәалоуп. Аҵареи абызшәатә политикеи рминистрра аус аднаулоит астратегиа ҿыц. Еилкаауп, арҵара апроцесс еиҭактәуп, хәычы-хәычла уи ҳазнеилароуп. Апроцессқәа зегьы ҳалаԥш рхуп. Сгәы иаанагоит ҳҿаԥхьа ишьҭоу ауснагзатәқәа шьаҿа-шьаҿала ҳнапаҿы иааҳгалоит ҳәа. Аҵара апроцесс аиҕьтәра ауп аԥхьаза иргыланы хықәкы хадас иҳамоу, ашколқәа аҟынзатәи аусҳәарҭақәа рҟны еиԥш, абжьаратә ҵараҿгьы. Арҵага шәҟәқәа ракәзар, реиқәыршәареи рҭыжьреи рганахьала иааиԥмырҟьазакәа аусура мҩаԥысуеит.

Вахтанг Аԥҳазоу, Аԥсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла ахантәаҩы: аҳәынҭқарратә бызшәа аиқәырхареи арҿиареи ирымеханакуа аусура акырза аҵанакуеит. Аҵарауааи ашәҟәыҩҩцәеи ргәы иҵхо азҵаарақәа маҷым. Ашәҟәыҩҩцәа, арҿиара аус инаваргыланы, еснагь иахаҵгылоит еиҵагыло абиԥарақәа рхатәы бызшәа агәыблра дыркра, абзиабара рылаазара. Уи азы еиуеиԥшым аусмҩаԥгатәқәа еиҿыркааует, уахь иаҵанакуеит алитераторцәа ҿарацәа рсеминарқәа, аконкурсқәа, астол гьежьқәа, апоезиа ахәылԥазқәа уҳәа. Арҭгьы абызшәа аларҵәаразы ицхыраагзоуп.

Аҳәынҭқарратә бызшәа аларҵәараҿы аҭыԥ чыда аанырмкылоит арадио, ателехәаԥшра, акьыԥхь. Убри аҟнытә урҭ рроль шьҭыхтәуп. Аԥсуа газеҭ «Аԥсны», алитературатә журнал «Алашара» уҳәа аԥсышәала иҭыҵуа зегьы рматериал-техниктә база аиҕьтәра аҭахуп.

Абызшәа арҿиара иацхраауа ирeиуаны сахәаԥшуеит: аԥсышәала мацара асаит, егьырҭ асоциалтә ҳақәа реиҿкаара, аиҭагаҩцәеи апрограммистцәеи раазара, аԥсуа шрифт инагзаны аус адулара (ателефонқәа, егьырҭ аелектронтә хархәагақәа рҟны аларҵәара), аусеилыргара аԥсшәа ашҟа аиагара, азыргаратә ҟазшьа змоу аҩырақәа рхылаԥшра, ауааԥсыра ашәҟәы рҭагалара аҭқәа (ЗАГС) рҟны ишьақәырҕәҕәоу аԥсуа хьзқәа рсиақәа рыла реиқәыршәара уҳәа егьырҭгьы.

Анаҩс зхатә гәаанагарақәа рыла иқәгылаз: Ауаажәларратә палата алахәыла Едуард Квирааиа, апоет Дырмит Габалиа, аҵара-аазара знапы алаку Дифа Габниа, апрограммист Нарҭ Ҭлышь уҳәа азааҭгылеит ахатәы бызшәа ахархәареи аларҵәареи рус аҟны еиҳа изызхәыцтәу.

Аилатәара хыркәшауа, аҵыхәтәан Ааԥхьара рыдыркылеит. Ахәҭакахьала уаҟа иаҳәоит: аԥсуа бызшәа ҩаԥхьа ашәарҭара иҭагылоуп: аԥсуа рҵаҩцәа гәцараклатәуп; аԥсуа бызшәа дырҵара ахылԥшра рҕәҕәатәуп, аԥсуа школтә системаҿы, абжьаратәи, насгьы иреиҳау аҵараиурҭақәа рҟны агуманитартә маҭәаркәа аԥсышәала дырҵара алагалара иазхәыцтәуп, егьеиҿкаатәуп уи азы акадрқәа разыҟаҵара; ахылаԥшра чыда аиуроуп хатәы бызшәала иаԥҵоу ахәычтәы литература; «Аҳәынҭқарратә бызшәа азы» Азакәан ақәныҟәара алыршатәуп; амасса-информациатә хархәагақәа рҟны аҳәынҭқарратә бызшәа амехак ырҭбаалатәуп; аҳәынҭқарратә бызшәа апроблемақәа рыҭҵаареи рылацәажәареи реимадара иҵегьы ирыҕәҕәахароуп Аԥсны аҭҵаарадыррақәа Ракадемиеи, Аԥснытәи Аҳәынҭуниверситети, Д.И. Гәлиа ихьз зху Аԥсуаҭҵаара аинститути, Апедагогика аинститути русеицурала; ахатәы бызшәа аҭагылазаашьа алацәажәараҿы аҭыԥ чыда ааныркылар ахәҭоуп ателехәаԥшреи акьыԥхьи. Аҳәынҭқарратә бызшәа иазку хазы иҟоу аиҿкаара аиҭашьақәыргылара ахәҭоуп ҳәа иазыԥхьазазаит; алхратә закәан «Аҳәынҭқарратә бызшәа азы» Азакәан иақәшәо аиҭакрақәа алагалазароуп; еиуеиԥшым апроектқәа рыла ицәыргалатәуп ахатәы бызшәа аҭагылазаашьа аиҕьтәра иацхрааууа аусзбатәқәа; аҳәынҭқарратә бызшәа алахьынҵа гәхьаамкрала азыҟазаара рыцҳара духоит зхатә ҳәынҭқарра шьақәзыргылаз ҳажәлар рзы, убри аҟнытә ахылԥшреи агәцаракреи агымхароуп.

ГЬАРГЬ ЧАЧБА ДИИЖЬҬЕИ 175 Ш. ҬИТ

ЗХЫЛҬЦШЬҬРА АГӘАДУРА ЗМАЗ

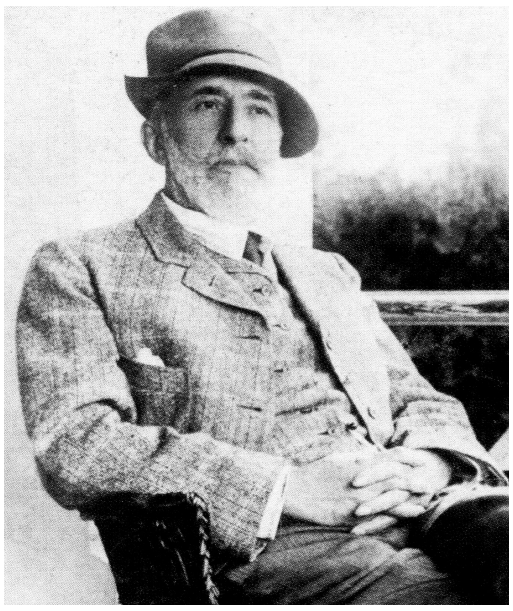

Ашәҟәыцоы, апублицист, ауаажәларратә усзуоы Гьаргь Чачба диижьҭеи 175 шыкәса ҭит.

Гьаргь Аҳмыҭбеи-иԥа Чачба диит 1846 ш. сентиабр 17 рзы Лыхны ақыҭан, Аԥсны аҳцәа раҳҭынраҽы. Аҳ иԥа Гьаргь ҳәа изышьҭаз, аҭоурыхтә хыԥхырҭақәа изларҳәо ала, Урыстәылан аррамаҵураҽы дыҟан, аполковник ичын шимаз атәанчара ашҟа диасит. Иазгәаҭатәуп иаииаамҭаз усҟантәи аамҭала иақәнагаз аҵарагьы шимаз. Ихатәы бызшәа еиԥш, ибзианы идыруан аурыс, ақыртуа, афранцыз, англыз, анемец, алатын, аҭырқәа бызшәақәа.

Аҵара иҵон Қарҭ, Петербург, Париж. Абасала, азеижәтәи ашәышыкәса аҵбатәи азыбжазы аԥсуа интеллигенциа инарылукааша дреиуан. 1863 ш. акәзар, Гь.Чачба Кавказтәи ар ркомандаҟаҵаҵо хада адиутанс диман. Аха хара имгакәа аԥсҭазаара иацыз ахынҵаҵынҵарақәа ихьысит. Ишдыру еиԥш, 1864ш. Аԥсны аҳра аԥыхын, иаб, аҳ Аҳмыҭбеи Урыстәылаҟа дахган. Дшычмазаҵоыз иԥсҭазаарагьы далҵит 1865 ш. Воронеж, аха иԥсыбаҵо Аԥсныҟа иааргеит, анышә дамардеит Мыкәтәи ауахәамаҽы.

Аҭоурых ибзианы иадыруеит 1866 ш. аԥсуаа Лыхнытәи рыкәгылара ахҟьа-ԥҟьакәа. Аԥсуа жәлар рганахьала аҭып змаз азалымдарақәа раанкылара ишазкызгьы, аҳәынҭқар имҵаԥигоз аполитика иаҽагылеит ҳәа иԥхьазан. Гь. Чачба, иара убас иҭаацәа арҭ ахҭысқәа реиҿкаара иалахәымзаргьы, ихаҭеи иҭаацәеи уа рцәырҵра инамаданы, иалахәын ҳәа иԥхьазаны, Гь.Чачба днарылакны аҭаацәа зегьы Аԥсны иалцазааит ҳәа иазыԥхьазан, нхарҭа ҭыпс ироуит Оренбургтәи атәылаҽацә.

Гь.Чачба, 1867 ш. апрель 26 рзы Оренбургнтәи аказакцәа рыр рахь ддәыцқәырцеит. Убрантә аштаб-капитан ичын иҭаны 1871 ш. ииун 8 рзы Одессатәи арратә округ архәҭақәа ркомандаҟаҵаҵо иахь дышьҭын, уа иррамаҵура иациҵаразы.

Иазгәаҭатәуп, Гь.Чачба Аԥсны анхара азин шимамыз, аха 1866 ш. Лыхнытәи ақәгылара аганахьала ахара шихырхыз. Ҵаԥхьа диаган Кавказтәи ар рхада иадиутантс (17.06.1875ш.). Уи нахыс, аамҭақәак рышьҭахь аамҭала Петербург дынхон. Убри инаркны Урыстәыла аҳәынҭқарс иҟаланы иҟаз Александр III дизааигәахеит. 1879 ш. инаркны Александр II иҟны флигельадиутантс дыҟан, адырҵашыцәсан аҳәынҭқар иаҳҭнырԥар дырхыԥхьазалахеит.

«Гьаргь Чачба Иреиҳәозоу аофицилтә хеидкылақәа рҟны имаз аиҭанеиааиреи аимадареи мап рцәикыртә дҟанаҵеит абас еиԥш иҟоу, уаҵы игәы нзырхашаз афактгьы: аимператор Александр III Қәҭешь данаауаз аҿены Гьаргь Чачбеи Николо Николаҵеи, царизм ахаҭарнакцәа зыгәра рымгоз даҿеа шьоукы инарылакны агубернатор ақалақь иалҵырц рабжьеигеит. Абри аҭакс, Гьаргь Чачба аргамаду даақәгылан аҳәынҭқар ианаишьаз иреиҳаҵоу аҳҭынратә титул – афлигель-адиутантра мап ацәикит. Ари аҳәынҭқар иеиҳабыра рҽагылара акәын иаанагоз». (Гь. Чачба (Шервашиҵе), еиҭеигеит Б.Гәыргәлиа). Ҳәарада, ас ахымҵаԥгара усҟантәи аамҭазы даара агәаҭырагьы аҭахын. Уи шьақәнарҳәәоит даҿеа шәҟәыкгьы. Абри ахҭыс инамаданы аҳәынҭқар ихьҙала иимҵыз (1891 ш.) ашәҟәы аҟны иаҳәон: «Дозвольте же мне, Государь, все…просить, как милости, повелеть назначить строгое расследование и законный суд над всей моей жизнью и если, кроме умышленных наветов, окажется, что когда-либо в чем-либо изменил долгу присяги и чести, велите казнить меня» (ЦГАА, афонд 60, аус 82, абҵьыцқәа 1 – 1.).

Ари ашәҟәы ашьҭахьгьы Гь. Чачба иахь гәрамгарак аадырԥшуама уҳәартә изныҟәон. «1904 шықәсазы Гьаргь Чачба Қәҭешьтәи агуберниа аҭауадцәеи аамыҫцәеи рхадас дҟаларц азын 257-ҵык алхҵцәа рахьтә 230-ҵык рыбжьы ирҭеит, аха Урыстәыла аҵонуцҟатәи аусҟәа рминистр В.К. Плеве уи икандидатура аҳәынҭқар иахәаԥшрагьы ахәҭаны имҧхьазеит». (Гьаргь Чачба (Шервашизе), еиҭеигеит Б.Гәыргәлиа).

Чачба ихааныз, ибзианы дыздыруаз азәырҵоы рҳәамҭақәа акьыпхь рбеит, зегьы еицҽакны иазгәарҭон уи ицкъаны аԥсшәа шиҳәоз, аԥсуара шныҟәигоз, аазара бзиа шимаз, ижәлар рцасқәеи рҟьабзқәеи дышрыкәныҟәоз, икәша-мыкәша иҟаз иҿырцаауазгьы шырацәаз. Иаԥсуа маҭәа даҵаеырбо дахьцәырцлакгьы зегьы рылаԥш идхалон, иқәрахь дышнеихьазгьы иеинаалашьа, иҭеиҭыԥш ихнахуан. Европатәи амаҭәала иҿанеибиҭозгьы, зегьы дрылукааун, аамыҫташәала ихымҵаԥгашьа деиҿнакааун.

Аҳ иԥа Гьаргь ихааныз ргәалашәарақәа рҟны, инарымҵатәны акәзаргьы, иаадырԥшуеит, уи Аԥсны анхара азин шимамызгьы, шыкәсык аҵонуцҟала знык дшаҭаауаз, итәыла гәакьа ахы-аҵыхәагьы шеимидоз. Ари аҿырԥшала иааборит иԥсадгьыл даҿыгәҳәааууа бзиа ишибоз. 1918 ш. февраль 25 рзы Гьаргь Чачба анышә дамардеит Мыкәтәи ауахәамаҽы, инижьхьаз ауасиаҭ инақәыршәаны (идунеи иԥсахит февраль 19 рзы).

Гь. Чачба дшыхәыҷыз аазара бзиа иоуит адунеитә литература атрадициақәа рыла. Ҳәарада, уи иԥсҭазааращы идырреи иԥышәеи еиҳагьы иханарҭәаауан. Илитературатә аҵҭамҭақәа рҟны еиԥш, ипублицистикаҿгьы иаабоит иааирԥшуа, дзыхцәажәо иарбанзаалакгьы шаҟа адырра аҵубаауа, шаҟа агәрагара рныԥшуа, аиаша дшацәхьамҵуа, мцла еибарку дшаҽагылаҵоу. Араҟа иара изы еснагь ицхыраагзан иԥсҭазааратә ҧышәа, насгьы ибзианы аҭоурых ахьидыруаз. Убри азоуп ҳаҭыр ду зиқәыз ашәҟәыцоцәеи аҵарауааи рыонуцҟа еиԥш, аруаа, ачынуаа рҟынгьы.

Гь .Чачба иԥсадгьыл гәакьа аҟны анхара азин иоуит 1905 шықәсазтәи раԥхьатәи аурыс революциа ашьҭахь. Лакҵакрада еснагь иԥхыз иалаз итәылахь дагьиасуеит, излашьақәырҵәҭәоу ала, Аҟәа дынхон. Аҳҭны-қалақь аҟны еиқәханы игылоуп иҵоны, Аҟәатәи ашьха амҭан (иахьа А.Лашәриа имҵаҽы) игылоу аҵоны аномер 5. Иԥсҭазаара ҿахҵәааанза Аҳ иԥа Гьаргь абри аҵоны аҽы дынхон.

Илитературатә ҭынха акәзар, мҽехакы ҭбаала еиларсуп. Уи иҵуан ажәеинраалақәа, апоемақәа, адраматә ҵымҭақәа, иара убас атеатртә рецензиақәа, еиуеиԥшым астатиақәа, алитературатәи апублицистикатәи ҵымҭақәа ирызкны азгәатақәа уҳәа. Ишдыру еиԥш, апоет иҵымҭақәа аԥицон еиҳарак қырҭшәалеи аурысшәалеи, аҭоурых иазку статиақәак инапы иҵихит немец бызшәала. Иеԥишәон аиҭагара аус аҟынгьы. Шьахәла идыруан, аурыси ақырҭуеи шәҟәыцоцәа рырҽиамҭақәа реиԥш, европатәи авторцәа рҵымҭақәагьы. Излашьақәырҵлоу ала, апоет асахьаркыратә литература дазхьаԥшит азеижәтәи ашәышыкәса хынҵеижәатәи ашыкәсҟәа раан. Арҽиаҵоы инапы иҵихыз шхәыдамгьы аԥсуа ԥхьаҵцәа инарҭбааны ирылаҵәаны изыҟамлеит. Агәааанага злаҟоу ала, уи ахҟьон ирҽиамҭақәа аԥсышәала иахьҵоымыз. Ихатәы бызшәалагьы аҵымҭақәа аԥицазаргьы, еиқәханы, ҳнапаҽы иҳауртә изыҟамлеит. Уи ахҟьазаргьы ҟалоит иԥсҭазаарақәы дзықәшәаз ахынҵаҵынҵара дуқәа, иԥсадгьыл дахьаҟәгаз убрахь инаалаҵаны. Уи ирҽиамҭақәагьы еилыхха ирныԥшуеит. Гь.Чачба ихаҭагьы, иҵымҭақәагьы аԥсуа доуҳатә культура иузаҟәымҭхо иадҳәалоуп.

Аҭцаҵоцәа рыла излеилкаау ала, цәгьахәыцрала ибжьадырзит Аԥсны аҳцәа рҭоурыхи ихаҭа ихатә архиви. Арҭ цәыз дуун аҭоурых азы, инеизакны аԥсуа доуҳатә культура азы. Апоет иҵымҭақәа рыла лабҽаба иаабоит иԥсадгьыли иуаажәлари шаҟа дырзааигәаз, ихы-игәы ишҭаз, рԥеиԥш бзиа дшазхәыцуаз. Иаабоит Аԥсны зҭагылаз ауадаҩарақәагьы шаҟа хьаас имаз, игәы ишьҭхоз, дшамырҭынчуаз. Уи зырцабыргуа ируакуп аклассикатә ҵымҭақәа ирхыпхьазалоу иажәеинраала «Уарада» (1964 ш. ақырҭшәахьтә аԥсшәахь еиҭеигеит Б.Шьынқәба), аԥсуа литература арҵагатә шәҟәқәагьы ирнылеит, аҭып ҷыдагьы ааннакылоит. Ижәлар гәакьа рахь имаз абзиабареи алирика аҵазара ҳараки рныԥшуеит иара убас егьырҭ иажәеинраалақәа: «Иудыруеит, сашьа, уи еиԥш атәыла», «Иаҳауеи, ҳәызба ҵарык сылҳәаны», «Сара сыхәылпа – агәаҟ дзеилаҳаша», «Сыԥхьарца», «Сыԥсадгьыл уахь» уҳәа егьырҭгьы. Гь. Чачба ипоезиаҽы аҭып ҷыда ааннакылоит абзиабаратә лирикагьы. Уахь иаҵанакуа ажәеинраалақәа иреиуоуп: «… Бышҟа», «Хаҵа ицаша бахь», «Ба быԥшзара-сахьахәыра…», «Бара ибызку сқәыпсычҳара мцабзқәа…», «Аҳәса рныҳәаҽа», «М.Ш-зе бахь» уҳәа егьырҭгьы. Ипоема «Гәадан ибаа», идрама «Гьаргь III» ракәзаргьы, рыхцәажәарақәа раан ахәшьара бзиақәа роухьан.

Иахьанзагьы инагзаны еизгам, иҭцаам Гь.Чачба иҵымҭақәа. Ега ус акәзаргьы, уи ирҽиамҭақәа рыҭцаарадырратә статиақәа рзыркхьеит ашәҟәыцоцәеи аҵарауааи азәырҵоы.

Гьаргь Аҳмыҭбеи-иԥа Чачба ихьҙ аԥсуа милаҭтә литература аҭоурых, уи аҿиара иузаҟәымҭхо иагәыларсуп, ус егьаанхоит.

В. Аԥҳазоу

АҬҬЦААРАДЫРРАҼЫ ЗЛАГАЛА ШЬАРДОУ

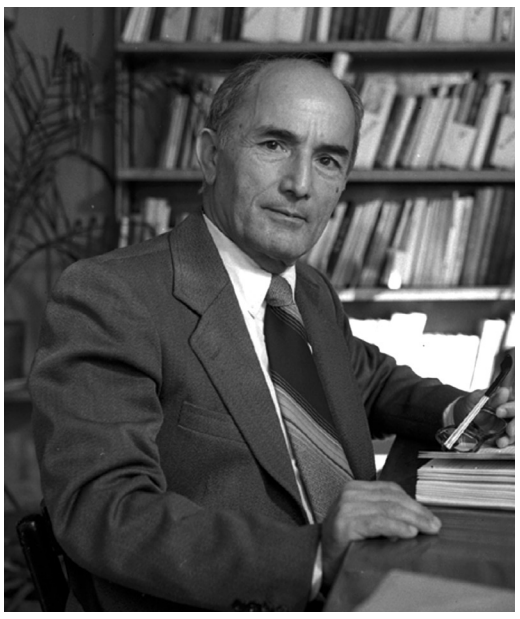

(Алгарҭа)

Адыгатәи (Ачерқьестә) Жәларбжьаратәи академиа алахәыла (1993). Аԥсни (1962) Қырҭтәылеи (1982) рҟны аҭцаарадырра зеаԥсазтәыз аусзуоы (1962), Д. И. Гәлиа ихьз зху Аԥсны Аҳәынҭқарратә премиа ианашьан (1986, ашәҟәы «Аԥсуа етикет азы аочеркқәа» азы), СССР-и (1956) Аԥсни рышәҟәыцоцәа Реидгылақәа дрылан. Дыцоуан аԥсышәалеи урысшәалеи.

Дышқәыԥшзаз иани иаби иԥхоит. Иашьцәа аҵыцьагьы харада ахара рыдҵаны иҭаркхьан. Ш. Инал-иԥа аҵара иҵон Гәыԥтәи ԥшь-класстәи ашкол аҟны, 1927 ш. – Очамчыратәи ихарҭәаам абжьаратә школ аҟны, 1928 ш. инаркны – Аҟәатәи аԥсуа школ-интернат аҟны, уи далгоит 1936 шықәсазы. Убри ашықәс аан қәеиарала аԥышәарақәа ҭины дагьҭалоит афилософиеи, алитературеи, аҭоурыхи Москватәи ринститут афилософиатә факультет. Аха, дук мырҵыкәа, уаҟа еилыркааит иашьеиҳаб, Н. И. Вавилов ихьз зху академиа аспирант, 1935 ш. харада ахара идҵаны дышҭаркыз, хара имгакәагьы аҵараиурҭа аанижьыр акәхеит.

Ш. Инал-иԥа дхынҳәуеит Аԥсныҟа. Ақыҭақәа рҟны рцаҵыс аусура далагоит. Ҵаԥхьа аааха иоуеит аҵарауаҵо қәыԥш. Харада ахара идҵаны, ажәлар драҕоуп ҳәа дҭаркуеит иашьа агәыбжьанытәгьы. Имацара даанхоит.

1938ш. иҵоызцәа рыбзоурала ҵаԥхьа Москваҟа дцоит, дагьҭалоит К. Либкнехт ихьз зху Москватәи арҵаҵратә институт аҭоурыхтә факультет. Адиплом ҟаԥшь иманы иреиҳау аҵара хиркәшеит (1941). Аҟәаҟа даныхынҳә аус иуан агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциа ақыҭа нхамҵа аҟәша аиҳабыс. 1943-1946 шықәсҟәа раан аспирантура акурс дахысуан Қырҭтәыла аҭоурых аинститут аҟны, аетнографиа аганахьала егьихьчеит акандидаттә диссертациа.

Ш. Инал-иԥа 1946 ш. инаркны Д. И. Гәлиа ихьз зху Аԥсуаҭтаара аинститут аҭцаарадырратә усзуоыс дыҟан. 1940-тәи ашыкәсҟәа рынҵәамҭазы усура днарԥхьеит Аԥсуа ҳәынҭқарратә музеи ахь. 1957 ш. инаркны акәзар, аԥсуа институт аҭоурыхи аетнографиеи рыҟәша аиҳабыс аус иуан. 1958-1988 шш. раан аҭцаарадырра ахәҭазы аԥсуа институт аиҳабы ихаҭыԥуаҵс дыҟан. 1988 ш. нахыс - аҭцаарадырратә усзуоы хадас.

Ш. Инал-иԥа ҧыхьатәи СССР-и аҳәааныркәеи еиуеиԥшым аҭцаарадырратә форумқәа дрылахәын. 1963 ш. иара иаԥшьгарала Аҟәа имҵаԥысит нарҭаа репос апроблемақәа ирызкыз Зегьеидгылоутәи аконференциа. Академик И.В. Бромлеи иааирԥшыз адгыларала Аҟәа имҵаԥигоит аетнографиатәи антропологиатәи ҭцаарақәа ирызкыз Зегьеидгылоутәи асессиа (1988). Кавказ ақәрарацәа апроблемақәа рзы асовет-америактәи апроект далахәын.

Аԥсны Аҧьыԥьтәылатә еибашьраан (1992-1993) дҭахеит иԥа, аҵарауаҵо Адгәыр. Даараҙа ихьааигон иара убас 1980 ш. Аԥсуа институт аҟны архив абылраан иахьалаблыз инапҵоымҭа «Аԥсны Гал араион амикротопонимика». Еиҳагьы ихьанҭаз цәыз духеит ақырҭуа-аԥсуа еибашьраан, 1992 ш. октиабр 22 рзы ақырҭуа еибашьцәа аԥсуа институт анырбылуаз иахьалаблыз ихатә архиви абиблиотекеи, уаҟа ирылан иусумҭа «Мраҭашәаратәи Қырҭтәыла аԥсуа-адыга топонимика».

Ш. Инал-иԥа аҭцаарадырра напы алеикит аспирантура данҭаз. Иааиԥмырҟьазакәа Аԥсны ақыҭақәа рҟны адәынтәи аекспедициақәа мҵаԥигон, еизигон нарҭаа ражәабжьқәеи егьырҭ афольклортәи амифологиатәи рҽиамҭақәа, алингвисттә, еиҳаракгьы атопонимикатә материал. Ҷыдала ахшыҵзышьҭра риҭон аҭоурых-етногарфиатә материалқәа, ашьҭахь урҭ хыԥхьазарарацәала астатиақәеи амонографиақәеи шьагәыҵсгьы ироуит. Абарҭқәа рнаҵсан Ш. Инал-иԥа илаԥш ахын аитературатә процесс. Ажурнал «Алашара», агазеҭқәа «Аԥсны ҟаԥшь», «Советская Абхазия» ирниҵон алитератураҭцааратәи алитература-критикатәи статиақәа.

«Нарҭ Сасрыҟәеи ԥшьынҵоеижәи зеижәҵоык иашьцәеи», «Аԥсуа нарҭтә епос» аиқәыршәаҵоцәа дыруазәкуп (К. С. Шьаҟрыли, Б. У. Шьынқәбеи, иареи, Аҟәа, 1962 ш., аԥсышәала, абри ашықәс азы Москва итыжьын урысшәала); «Аԥсуа жәаԥҟақәа» (Аҟәа, 1967) уҳәа егьырҭгьы.

Ш. Инал-иԥа (Д. И. Гәлиеи иареи еилахәны) авторс дамоуп 2-тәи акласс «Ахатәы бызшәа» (1956, ашьҭахь аиҭакрақәеи ахарҭәааарақәеи алагаланы еиҭатыжьын жәантә инареиҳаны); аиқәыршәаҵоцәа дыруазәкуп «Аԥсуа литература ахрестоматиа. 7-тәи акласс азы» (Г. А. Ҙизариеи иареи еилахәны, иҭыжьын 1955, 1957, 1962; егьырҭ ашықәсҟәа - 1964, 1966, 1968, 1978 уҳәа раан Ш. Хь. Салақаиеи, А. Н. Гогәуеи, иареи еилахәны; 1981 – Ш. Хь. Салақаиеи, А. Н. Гогәуеи, Н. Ҳ. Азынбеи, иареи еицҭрыжьит).

Ш. Инал-иԥа хазы шәҟәқәаны Аҟәа иҭижьыз иреиуоуп: аԥсуаа рҭоурыхи ретнографиеи рыла: Очерки по истории брака и семьи у абхазов,1954; Абхазы: (Историко-этнографические очерки), 1960 (2-е переработанное, дополненное издание — 1965); Об этногенезе древнеабхазских племен. [Доклад]. М., 1964; Страницы исторической этнографии абхазов. (Материалы и исследования). Сухуми, 1971; Вопросы этнокультурной истории абхазов. Сухуми, 1976. (Переиздание — в томе III «Трудов» Ш. Д. Инал-ипа в 11 томах. — Сухум, 2011); Дурипш. (Историко-этнографический очерк). Сухуми, 1981; Очерки об абхазском этикете. Сухуми, 1984; Зарубежные абхазы. (Историко-этнографические этюды). Сухуми, 1990; Ступени к исторической действительности. (Об этнической ситуации в Абхазии XV — начала XX вв.). Сухуми, 1992; Садзы. Историко-этнографические очерки. (Материалы к серии «Народы и культуры». Вып. XXVIII. Народы Кавказа. Кн. 2.). М., 1995; Антропонимия абхазов. Майкоп, 2002; Труды. Том III. Вопросы этно-культурной историй абхазов. Второе, переработанное и дополненное издание. Сухум, 2011; алитературеи афольклори рыла: Аԥсуа фольклори алитературеи рзы ҙцааракәак. Аочеркқәа. Аҟәа, 1955; Аԥсуа литература аҭоурых аҟнытә. Аҟәа, 1961; Шоҭа Руставели. Апоет диижьҭеи 800 шыкәсхыҵра иазкны. Аҟәа, 1966; Заметки о развитии абхазской литературы. Сухуми, 1967; Прыжок благородного оленя (К 100-летию со дня рождения народного поэта Абхазии Д. И. Гулиа). Сухуми, 1974; Мҵахәастала ахракәа рахь. Акритикатә статиақәеи аматериалқәеи реизга,1975; Страницы абхазской литературы, 1980; Труды. Первая книга,1987.

САРИОН ҬАРКЬЫЛ – 85 ШЫҚӘСА

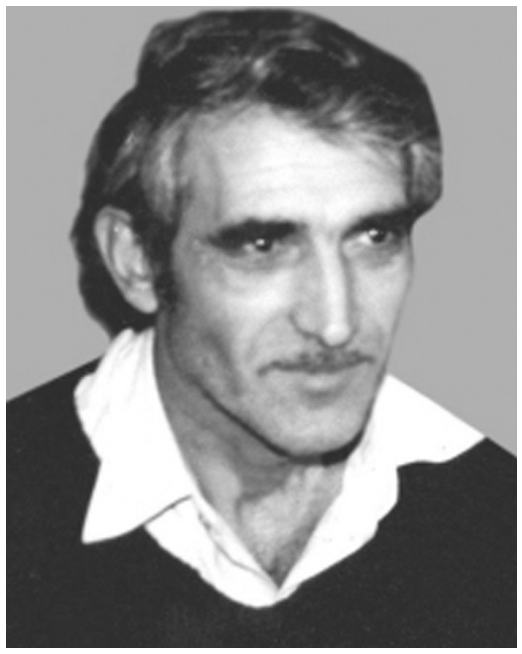

ДЫҠОУП ИҨЫМҬА ШЬАХӘҚӘА РЫЛА

Апоет, апублицист Сарион Хыгә-ипа Ҭаркьыл диит (15.10.1936) Гәдоуҭа араион Дәырпшь ақыҭан (ипсҭазаара далҵит – 26.05.2005). СССР-и (1973) Аҧсни рышәкәыкоцәа Реидгылақәа дрылан.

1944 ш. дҭалеит Дәырпшьтәи абжьаратәи ашкол, аха рацәак мырцыкәа аҧсуа школқәа ақырҭуа бызшәа ашҡа ииаргеит. Иҩызцәа гәыпҩыки иареи рцара иацырцеит Гәдоуҭатәи абжьаратәи аурыс школ аҡны. А. М. Горки ихьз зхыз Аҟәатәи аҳәынҭқарратә арцакоратә институт афилологиатә факультет далгеит (1961), иара убас аҵара ицон А. М. Горки ихьз зху Москватәи Алитературатә институт (аламырбатә ҟәша) аҡны, дагьалгеит 1972 шықәсазы.

1961 ш. инаркны рцаҩыс аус иуан Дәырпшьтәи ашкол хәылпазтәи аҡәша аҡны. 1967 ш. нахыс усура диасуеит агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» (иахьа – «Аҧсны») аредакциахь корреспондентс, нас – еиҭагаҩыс, ашьҭахь диаган аҭакзыпхыкәу амазаныҟәгаҩс. 1979 ш. инаркны ажурнал «Аҧсны аҡазара» аҭакзыпхыкәу амазаныҟәгаҩс дыҟан. 1985 ш. диасуеит ажурнал «Алашара» аҭакзыпхыкәу амазаныҟәгаҩс. 1989 ш. ажурнал «Амцабз» аредактор хадас дарҭоит. 2004 ш. акәзар, Аҧсны ашәкәыкоцәа Реидгыла аҭакзыпхыкәу амазаныҟәгаҩс далырхуеит.

С. Ҭаркьыл иажәеинраалакәа ркьыпхьуан ажурнал «Алашара» аҡны 1955 ш. инаркны. Иҩымҭақәа рнылон иара убас ажурнал «Амцабз», агазеҭкәа «Аҧсны ҟаҧшь», «Советкая Абхазия», «Еҵәаҧьаа» уҳәа еҕырҭгьы. Иажәеинраалакәа агәылалеит «Аҧсуа поезиа антологиа. XX ашә.» (Аҟәа-Москва, 2001; 2009); аизга «Ахаҵарашәа». Ажәеинраалакәа. Ажәабжьқәа. Астатиақәа. (Аҟәа – Сухум, 1995).

Ажәеинраалакәа реизгақәа жәпакы ҭижьит.

Аҧсуа бызшәахь еиҭеигеит А. Ахматова, В. Хлебников, К. Бальмонт, Н. Клиуев уҳәа ражәеинраалакәа.

Еиуеипшым ашықәсқәа раан иҭыҵит ишәкәкәа: аҧсышәала: Ақыҭантә саауеит. Ажәеинраалакәа. Аҟәа, 1965; Ицеит апҟақәа хыланы. Ажәеинраалакәа. Аҟәа, 1969; Аиҧылара. Ажәеинраалакәа. Аҟәа, 1974; Иахьатәи амш. Ажәеинраалакәа. Аҟәа, 1979; Агәаартра. Ажәеинраалакәа. Аҟәа, 1983; Ацәыкәбарқәа рашәа. Ахәыҷқәа рзы ажәеинраалакәа. Аҟәа, 1984; Азҳара. Ажәеинраалакәа. Аҟәа, 1986; Ажәаҳәара. Ажәеинраалакәеи апоемеи. 2002; Ахҭыс шанақәа. Ахәыҷқәа рзы ашәкәы. Аҟәа, 2004; Иалкаау. Ажәеинраалакәеи апоемақәеи. Аҟәа, 2010.

С. Ҭаркьыл рапхьатәи ишәкәы игәы шазыбылуаз еиҧшцәкьа игәы азыбылуан «Ажәаҳәара» (2002) ҳәа зыхьзцаны иҭижьыз аҵыхәтәантәи ишәкәгьы. Идеиалеи сахьаркыралеи, аҧсадгьыл абзиабара ицранаҵаз амцеи, ақьиареи, Аҧсуареи, аиашареи, урҭ рзы ахамеигзареи ртәы апоезиа маҭәахәқәа рыла иахьааирпшыз мацара акәымкәа, уи игәы азыбылуан, избанзар, апоет иажәақәа рыла: «Иахоу ацәа ҟазцазгьы аибашьра хлымзаах зыпсҭазаара ҽахнаҵәаз, еицырдыруа аҧсуа сахьаҭыхҩы Валери Гамгиа иоуп, арецензиа азыҟазцаз – аибашьра хабарда иалазыз ҳпоет гәлымцәах Таиф Аҧьба иоуп». Таиф Аҧьба ихаҭагьы арецензиа ахыркәшамҭаз иҳәоит: «Ажәаҳәара» аҭыцра ҟалашт аҧсуа поезиа аихьзарақәа ируакны. Сыпсымзар уи азы дзаапшылон. Зызбахә ҳамоу ашәкәы асахьаркыратә гьама ҳарак амоуп, аҧсуа ҧхьаҩ ианаҳәаша рацәоуп.

Апоет игәы идырхьуан апсҭазааратәы залымдарас иҟалоз, иибоз, иаҳауаз, насгьы ҭәҳәала игәнигон. Уи адәы дыҟәмызт сзашьҭоузеи ҳәа.

Поетк, рҽиаҩык иаҳасабала С. Ҭаркьыл ирҽиаратә лшарақәа иаҳагьы иҭбааны иааҧшит иаҳҳысыз ақырҭуа-аҧсуа еибашьраан. Уи иажәеинраалакәа ахызаҵә аиҧш ишуп, аҭа иҧсырҭа иақәкуп. Уи ашаҭара зыхьзу ихашҭит, иҭахзам ахыларҟәра, дыцьбароуп. Ажәакала, абас Аҧсадгьыл ашәарҭа ианҭагылоу апоет ишихәтоу аиҧш дыҟоуп. Псадгьылда иҡазам апсҭазаара. Аҧсадгьыл – насыҧуп. Зыпсадгьыл иахырцаз – дшьамхнышгылоуп. Убри ауп уи аҧсуа ҵеицәа рахь ибжьы неиҵыхны иихәо: Иахьоуп данубо ихаҵаз, Иахьоуп ианызбахо зегьы. Иахьа ҙеыззаз, иахьа ихьаҵыз, Дыпсит, уи дыҟам зынзагьы! Ахаҵареи агәымшәареи, Аҧсадгьыл азы ахамеигзареи ахьыҧшымреи, Аҧсуареи ачҳареи – арҭ зегьы аибашьра ашыкәс азы С.Ҭаркьыл иапиҵаз ажәеинраалакәа рлеитмотив ауп.

Аҧсны абзиабара, уи ахьаақәа реилкаара, ахәрақәа рырҷьара, ажәлар ржәытәи-рҽатәи, аламыс, иаҳхылаҧшхәу пату иқәҵара уҳәа, ирзикит С. Ҭаркьыл иажәеинраалакәа, исонетқәа, итриптихқәа, ипоема «Абду». Ари апоема аҧсадгьыл зхы ақәызцаз аҵеицәа ирызкуп, урҭ ргәалашәара – ҳгәаҽы алашара ҟазцо ҧхарроуп, урҭ ргәалашәара ҳара амч ҳнаҭоит, убри ауп апоет иитахызгьы.

С. Ҭаркьыл рапхьаза иргыланы дпоетуп, аха аҵыхәтәантәи ашыкәсқәа рзы иапиҵеит ахәычқәа ирызку ажәабжьқәа, иапиҵеит псышәа цқьала иҩу, ҳдоуҳатә культура иамоу асахьаркыратә чыдарақәа знып шуа аминиатиурақәа, асахьақәа, анҵамҭақәа. Уи авторс дрымоуп жәабала алитература-библиографиа-публицистикатә статиақәа, ақәгылараҟәа, арецензиақәа. Иапиҵеит иара убас инеиҵыху, Аҧсны аполитикатә сахьа ҭызхуа, ажәлар рхатә зинқәа рзы рыцәпара аазырпшуа, иаҳхысыз Аҧьынҵьтәылатә еибашьра амшқәа рчыдарақәа ртәы зҳәо, уи иаанагоз арыцхарақәа исахьарку ажәала еиҭазхәо, адунеи аҿтәи ажәа сахьарк аҡазацәа амилаҭ зцаареи аибашьрақәеи ирызкны ирхәахьоу ажәа ҟәышқәа ухаҿы иназго апсҭазаара аповест «Аибашьраантәи амшынцақәа».

Иаамҭамкәа, ираҳкы ишалаз еипш, Сарион Ҭаркьыл ипсҭазаара далҵит 2005 шықәсазы, аха апоет дыҟоуп иҩымҭа шьахәқәа рыла, иуаҩорала.

Терент ҶАНИА
(2016)

АГӘАЛАШӘАРАҚӘА

АМҨАХӘАСҬА АМҨАДУ АХЬ УАННАНАГО

Автобиографиатә очерк аҡнытә

Аҧсуа актиор, аиҭагаҩ Иасон Тыҟә-ипа Ҷоҷуа диит (15.03.1912) Кәыдрытәи аучастка (иахьатәи Очамчыра араион) Аҳҩыбжьа ақыҭан (ипсҭазаара далҵит – 09.01.1999). Аҧсни Қырҭтәылеи ҙеаҧсазтәыз артист ҳәа ахьз ихын. СССР-и Аҧсни рышәкәыкоцәа Реидгылақәа дрылан (1943).

Ш. Руставели ихьз зху Қарҭтәи атеатртә институт далгеит.

С.И. Ҷанба ихьз зху Аҧсуа ҳәынҭқарратә драматә театр аҡны еиуеипшым ашықәсқәа раан иқәыргылаз аспектаклькәа рҟны аролькәа жәпакы наигзахьан.

С. И. Ҷанба ихьз зху Аҧсуа ҳәынҭқарратә драматә театр азы И. Ҷоҷуа аҧсшәахь еиҭеигеит адраматә ҩымҭақәагьы маҷымкәа.

Аҧсшәахь аиҭагақәа: Н. Островски. Аџыр шҙрыжәхаз. Ароман. Аҟәа, 1956; У. Шекспир. Отелло. Атрагедиа, 1957; Л. Н. Толстои. Аиҭаира. Ароман, Аҟәа, 1959; У. Шекспир. Ҳамлет. Атрагедиа. Аҟәа, 1968; К. Гамсахурдиа. Амза амҭарсра. Ароман. Аҟәа, 1973.

И. Ҷоҷуа иҭынха – иавтобиографиатә очерк акьыпхь амбацкәа ихатә архив аҡны иҭаацәа еиқәырханы ирыман. Ааигәа аочерк ҳадигалеит ажурналист, апублицист Владимир Аҳашба, егьазаҳаҙбеит ахәҭак ҳгазеҭ аҡны акьыпхьра.

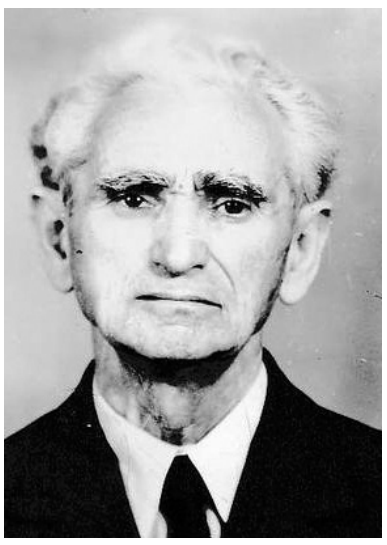

Сгәы иҭамкәа, схы иҭамкәа абри сырҽиамҭа хәыҷы «Агәалашәара» зыхьзцаны ишәыдызгало аҩра сгәазырпхаз – жәлар рыбзиабаҩы, аҧсуа поет ду Шьынқәба Баграт Уасил-ипа иоуп. Уи шыҡалазгьы абас ауп. Ҽнак, насыпшәа ҳаиқәшәеит иареи сареи. Ҳзынгылаз амҩа, акаҭран зыкәцхьаз ҭыпк цқьа ҽеазымцәахуа, сыжәбома аҳәарашәа, анкьа сахьаркыла иҧшзаза, хаҳәыжәла-бзиала ичапаз ҽецәыцырҳәҳәааны инаҳахәаапшуеит. Алапшхаа, алапш-цары зхоу апоет ду Шьынқәба Баграт Уасил-ипа абри еиҧшгьы сеиҳәеит: «Иубома, Иасон, ҳаҳҭны-қалақь Аҟәа анкьа, усҡантәи аамҭазы сахьаркыла, иҧшзаза, хаҳәыжәла бзиала ишчапаз ҽецәыцырҳәҳәааны ҽеахьҳнарбаз». Ус аниҳәа, фышықәса анысхыцуаз рапхьаза уардынла Аҟәа санааиз избаз, исаҳаз, сара сцасала сахьа ажәала ианизеиҭасҳәа абри еиҧшгьы сеиҳәеит: «Ишулшо дырны, Иасон, абри исоуҳәаз, сара иудыстцоит аҩра напы ауркырц». Саргьы апоет ду иажәа ҩбамтәкәа акы зҩызшәа ҡасцеит, аха разҡыс иаиураны иҡоу, акралҵуазар, шәарҭ, апхьаҩцәа анызбра азин шәымоуп.

Аиаша сҳәар ауми – схатәык аҩра ианакәзаалакгьы сгәы иҭасмыршәыцызт. Уи ахдырра иазҳәазар ҡалап. Аха игәаҕьны иара изҩызгьы гха рацәала ишҭәу сзеилымкааув сыҡам. Аиҳарак абри сырҽиамҭа «Агәалашәараҽы» зегь реиҳа игхоуп ҳәа сара испхьазо аки-аки еишьҭагыланы сара ишыстҳахыз иахьысзеиҽымкааз ауп. Сыпсҭазааратәы исхызгахьоу агәаҡрацәаҡракәа ахьысзымҩыз, избанзар уи зынза игәыпҵәагахар, апхьаҩ игәы арҽыгьыр ауеит. Исҳәа-изза абри сырҽиамҭа хәчы иманшәаланы сара ишыстҳахыцәҡьоу исзыҩратәы иазхашаз абаҩохатәреи аҧышәеи ахьсыцәмачу иахҡьозаргьы ауеит ҳәа сгәы иаанагоит. Аха ишыҡазаалакгьы, акәты иалшаз акәтаҕь ҳәа шырҳәало еиҧш, абри сырҽиамҭа хәчы ауп иахьа сара исылсыршаз. Блак иамбаз ҩ-блакы ирбоит ҳәа шырҳәо еиҧш, сара исымбаз, сыхшыҩ иҧнамҡаз апхьаҩ ибоит, ихшыҩ иҧнаҡоит.

Убарҭқәа зхысҳәааув, зынзаҵәҡьагьы шәгәы арҽыҕьрым ҳәа сыҡоуп, сымпсзазар.

Аҧсны аибашьра ианалага, ашыкәсаны аамҭа акыр ицахьаны ауп абри сырҽиамҭа хәчы «Агәалашәара» захьзу аҩра напы анасыркы, цәгьа зҩы, бзиа зҩы, акы зҩызшәагьы сгәы иснамҭахи, цқьа сгәы санҭахәыц. Сыпсҭазаара зегьы неиҩымсрада хҭыс бааҧсла еснагь гәаҡцәаҡрала акәын ишымҩаҧыслоз ҳәа сырҽиамҭа агәҭахьшәа исҳәааз ажәа аҩра мацара иазкыз ажәарҵьара, ажәлар ржәытәи-рҽатәи, аламыс, иаҳхылаҧшхәу пату иқәҵара уҳәа, ирзикит С. Ҭаркьыл иажәеинраалакәа, исонетқәа, итриптихқәа, ипоема «Абду». Ари апоема аҧсадгьыл зхы ақәызцаз аҵеицәа ирызкуп, урҭ ргәалашәара – ҳгәаҽы алашара ҟазцо ҧхарроуп, урҭ ргәалашәара ҳара амч ҳнаҭоит, убри ауп апоет иитахызгьы.

С. Ҭаркьыл рапхьаза иргыланы дпоетуп, аха аҵыхәтәантәи ашыкәсқәа рзы иапиҵеит ахәычқәа ирызку ажәабжьқәа, иапиҵеит псышәа цқьала иҩу, ҳдоуҳатә культура иамоу асахьаркыратә чыдарақәа знып шуа аминиатиурақәа, асахьақәа, анҵамҭақәа. Уи авторс дрымоуп

зҳа, ианысҳәалак иџьаршьон, илакәыршьон, ихарцомызт.

«Издыруада, ҳара аҭаацәа зны-зынла маза инхәыҵакшәа уара иузеилымкааратә иаҳҳәоз уаҳаны иухамышҭкәа иҳауҳәозар. Аха ҳара уан лызбахә ала уара еилукаартә акгьы ххәазомызт, нас дызлаугәалашәоз», - рхәалон.

Саб дахьынхоз иванхон еишьарала изааигәаз – Шугьани, Сабыдеи, Ҭырханеи. Егьирахь ала иванхон Делаа: Пи, Ҭамшьыгә, Қьаламаҭ. Абарҭ зызбахә сҳәаз, саб игәылацәа ахьеидынхалоз аҭыпқәа, рацәак иманшәаламыз ҭыпқәан, избанзар иаарыкәыршаны бнатоураны инашьҭын. Ашәарахи абнапсаатәи рацәаны иаман. Рырахә пхазҭәуаз агыгшәыг цҳоа амамкәа абна ҭәын. Арахә рҳәырҵа зынза иҡазамызт, реахьаакәыркша џьара дәхәыпшкгьы убомызт.

Убарҭқәа зегьы рнаҩсан саб Тыҟә дахьынхоз дгьыл лаҟәыран. Азынразы аҳәынҵәа арацәахара акәым, зынза ипылхаҭрахон. Ус ианыҡалалак, қыдқәак, ҭәқәак зхәаз еиҧш, амзырхаҿы инышьҭаҵаны урыкәмныҟәакәа аҩны абарҵа аҡынзагьы узнеизомызт. Хыхь зызбахә сҳәаз Делаа ракәзаргьы, иахьынхоз маншәалара ҳәа акгьы рымазамызт, избанзар Ҷиҷериа Смел ипапанҵкәыр ҳәа изышьҭаз баарра мыждак рыван.

Убри абаарра, уамашәа иубартәы, иқашәқашәо, иатәкаҡкараза аҳаскьын ҭиааруан. Арахә уи анырбалак иҭаланы иҭахәырц рҭаххон. Уаҡа аҳаскьын адагьы иҭиааруан зеиуахкы уҭаху, – иаҳауеи шьыри, сыҵаландаз – ааугәамхәырц залшомызт, убасҡак угәы хызхшаз аҵиаа ҧшзақәа рышәҭ ссирқәа рыла иҭәын. Амшәлаба азаарыгза уаҡа иҭымиааруаз иҡаз. Убас излабзиазгьы ыҡан Смел ипапанҵкәыр ҳәа Азҩыбжьаа зышьҭаз.

Саб иааиатәоумшьартә дуасҭан. Зыҡаҵара мариамыз ауар-

(Алгарҭа 6-тәи ад.)

АНЗОР МЫҚӘБА 75 Ш. ИХЫҴИТ

АДНЫҲӘАЛАРА

Ҳаҭыр зқәу Анзор Кәакә-иҧа!

Абаҩхатәра злоу ашәҟәыҩҩы, адраматург, апублицист, ауаажәларратәи аҳәынҭқарратәи усзуҩы, СССР-и, Аҧсни, Урыстәылеи рышәҟәыҩҩцәа Реидгылақәа ирылоу арҿиаҩы гәык-ҧсыкала 75 шықәса шәхыҵра аиубилеи шәыдаҳныҳәалоит.

Шәқыҭа гәакьа Уаҭҳара абжьаратә школ шәаналга, шәанқәыҧшыз инаркны згәыблра шәкыз аҟазара алышәхит, шәагьҭалеит Қарҭтәи аҳәынҭқарратә атеатртә институт. Шәҵара хыркәшаны Аҧсныҟа шәаныхынҳә, 1968 ш. инаркны С.И. Ҷанба ихьз зху Аҧсуа ҳәынҭқарратә драматә театр аҟны актиорс аусура шәрыдыркылеит. Араҟа қәҿиарала инашәыгзаз арольқәа иреиуоуп: Кочкариов (Н.В. Гоголь – «Аҧҳәысҳәара»), Васили (В.С. Розов – «Ачара аҽны»), Дон Карлос (Ф. Шиллер – «Дон Карлос»), Амтон (Б.У. Шьынқәба – «Ахра ашәа»), Нарчоу (А.Кә. Мықәба – «Амра атыҩ ианаку»). Акинофильм «Хҭарҧа шкәакәа» (Б.У Шьынқәба иҩымҭа «Ахра ашәа» иалху) аҟны акәзар, Нестор ироль шәыхәмарит.

1975 ш. нахыс Аҧсуа театр алитературатә хәҭа шәеиҳабын. 1983 – 1989 шш. раан аус жәуан ахәаҧшҩы қәыш иаурыс театр аиҳабыс, асахьаркыратә напхгаҩыс. 1989 – 1996 шш. рзы ауаажәларратә усура шәнапы алакын, аҳәааныркцәтәи ҳџьынџьуаа аҿрымадарақәа рзы Аҧснытәи агәыҧ «Аҧсадгьыл» ахантәаҩы шәихаҭыҧуаҩын, 1997 – 2004 шш. раан – Аҧсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла амазаныҟәгаҩс, ашьҭахь – ҩышықәса ахәычҭәы журнал «Амцабз» аредактор хадас аус жәуит. Ишәырҳаз аҧышәа ҳасаб азуны 2005 ш. инаркны Аҧсадгьылахь архынҳәразы Аҧснытәи аҳәынҭқарратә еилакы ахантәаҩыс шәахадыргылоит. 2011- 2016 шш. рзы Аҧсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла ахантәаҩыс шәыҟан.

Аҟазареи алитературеи қәҿиарала еилагзауа акьыҧхь аҟны шәцәырҵит 1977ш. нахыс. Авторс шәрымоуп Аҧсуа театр аҟны иқәдыргылахьоу, шәҭоурыхтә драмақәа «Амра атыҩ ианаку», «Ашәқәа зегьы анаарту», «Қьалашьбеи», «Гәымсҭатәи абаллада», насгьы апиеса «Адгьыл агьама», алакә-пиеса «Уарда», шәнапы иҵышәхит егьырҭ асахьаркыратә ҩымҭақәа: аповестқәа «Мгәыз Ҳасан», «Гәашьанеи», «Хьымараса» уҳәа егьырҭгьы.

Шәырҿиара аҽшарҭбаауаз шьақәнаргәгәоит аҳәааныркцәтәи атәылақәа рҟны инхо аҧсуа диаспорақәа рҭоурых иазку аҭоурых-публицистикатә статиақәеи аочерккәеи, амҩантәи азгәаҭақәа жәпаки еидызкыло аизга «Амҩақәа, амҩақәа…», «Аҧсуа Аҧсны шиаҭәаршьаз» (Аҳәычқәа ирызку алакәқәа), еиуеиҧшым егьырҭ шәкьыҧхьымҭақәа. Еиқәыршәаны иҭшәыжьит Џьамал Абыгба иажәеинраалақәа реизга «Сыҧсы зыҕроу Аҧсны».

Аиҭагара аус аҟнгьы шәылшамҭақәа ыҟоуп: аҧсшәахь еиҭажәгеит А.М. Горки, В.В. Розов, О. Иоселиани уҳәа рпиесақәа. Шәхаҭа шәҩымҭақәа еиҭагоуп: аурыс, аҭыркәа, абаза, адыга, ауаҧс, аҟабарда бызшәақәа рахь.

Еиуеиҧшым ашықәсқәа раан хазы шәҟәқәаны иҭшәыжьыз иреиуоуп: «Амра атыҩ ианаку», «Адгьыл агьама», «Уарда», «Мгәыз Ҳасан», «Гәашьанеи», «Ҳхы ҳзаиааир…», «Аҧсны аҳцәа», «Қьалышьбеи», иара убас «Иалкаау». Арҭ зегьы аҧсуа сахьаркыратә литератураҿы, ҷылала амилаҭтә драматургиаҿы лагала бзианы иҟазаауеит.

Аҧсуа литературеи аҟазареи рырҿиара аус аҟны шәааҧсара азгәаҭоуп аҳәынҭқарратә ҳамҭақәа рыла, Аҧсны зҽаҧсазтәыз артист ҳәа ахьз шәыхҵоуп, «Ахьз-Аҧша» аорден аҩбатәи аҩазара шәанашьоуп.

Аханатә еиҧш, хҭәыла алитературатә ҧсҭазаара шәалагылоуп. Есааира зырҿиара амҽхак ҭбаахауа ашәҟәыҩҩы, адраматург ишәылшәыршахьоу ишьақәнаргәгәоит аҧхьаҟагьы ахәаҧшцәеи аҧхьаҩцәеи акыр ишәыргәырҕьараны шәшыҟоу. Арҿиара агәацҧыҳәареи, агәабзиареи, аҧсуа иқәра назеи ҳазшаз ишәаҭәеишьааит.

Аҧсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла

АНАРХА ЗМОУ АБАҨХАТӘРА

Еицакра зқәым абаҩхатәра змоу адраматург, апрозаик, апублицист, ауаажәларратә усзуҩы Анзор Мықәба инапы злакызаалакгьы иҟазшьоуп ҭакҧхықәрала азнеира. Арҿиара аусхкгьы абас ауп дшазыҟоу. Алитератураҿы уи дцәырҵит дактиорны, ахәаҧшцәа дырдыруа даныҟала ашьҭахь. 1971 шықәсазы акәын. Хҭәылаҿы инарҭбааны иазгәарҭараны иҟан аҧсуа шәҟәыҩҩы ду Миха Лакрба диижьҭеи 70 шықәса аҵра. Аиубилеи хада амҩаҧысра азгәаҭан С.И. Ҷанба ихьз зху аҧсуа драматә театр аҟны. Уи аамҭазы атеатр арежиссиор хадас аус луан, атеатр асахьаркыратә напхгаҩысгьы дыҟан аҟазара аусхкы аҿы здырра ҵаулаз, змилаҭ культура иапатриотыз Нелли Ражден-иҧҳа Ешба. Аус лыцызуаз аҿар ҷыдала хлаҧшра рызҭоз, аҧсабара ирнаҭаз рбаҩхатәрақәа рзыргара иазҿлымҳаз, рхаҭара аизырҳараз амҩақәа рзызҧшаауаз ари аҟаза, аазаҩ ду, актиор ҽа Анзор Мықәба идылгалеит ашәҟәыҩҩ изку аиубилеитә хәылҧазы азы уи иновеллақәа ирылхны асценариа азырхиара. Убри инаркны, ихьанҭоу адраматургиа ажанр аҟны аҽҧышәара далагеит. Аамҭақәак рышьҭахь ақәыргыларазы ирыдкылан, Миха Лакрба иновеллақәа: «Аргәын Сеидыҟ», «Асас», «Аламыс» рмотивқәа рыла ииҩыз «Аламыс» ҳәа хьзыс изиҭаз адраматә ҧҵамҭа. Аспектакль ықәиргылеит Аҧсны жәлар рартист, арежиссиор Шәарах Ҧачалиа, ихаҭагьы инаигзеит ароль хадақәа руак. Аҧсны атеатртә ҟазара абзиабаҩцәа рзы ари аспектакль ихҭыс дуны иҟалеит, аҧсынҵры дугьы аман – шәынтә инареиҳаны ахәаҧшыҩцәа идырбан, атеатр Киевтәи агастрольқәа ррепертуаргьы иалаҵан, ахәшьара бзиагьы аҭан. Абри нахыс, Анзор Мықәба ихы агәра ганы, асахьаркыратә литература аҿиара апроцесс иҽалаигалеит.

Адраматург ҽа Анзор Мықәба ажәлар рҭоурых аамҭа азҵаара еиҳа игәыҵханы, еиҳа иашаны ахы цәыригеит ирҿиаратә дунеи аҿы. Иара усгьы иҵарашықәсқәа инадыркны уи дрызҿлымҳан ажәларқәа рҭоурых, ҷыдала аҧсуаа рҭоурых, ржәытә-ҿатә ирыцанакуаз зегьы. Ус шакәу арҵабыргуеит уи иаҧиҵаз иҭоурыхтә драма «Амра атыҩ ианаку».

Ари аҭоурыхтә ҩымҭа, автор ажәеинраала шкәакәа аформала иҩит, иагьиқәҿиеит. Аҧсны аҟазара зҽаҧсазтәыз аусзуҩы, арежиссиор Дмитри Кәартаа иқәиргылеит 1975 шықәсазы Аҧсуа театр асценаҿы. Аҩымҭа иаҵанакуеит VI ашәышықәса азыбжазы Аҧсны имҩаҧысуаз аҧсуа жәлар реимышьҭрақәа иреиуаз мсымаа, аимператор Иустиниан гәымбылџьбара дызхагылаз Византиатәи аимпериа иаҿагыланы рхақәиҭреи рхьыҧшымреи, жәларык раҳасабала ахеиқәырхареи рзы имҩаҧыргоз ақәҧара аамҭа. Аҩымҭа иалоуп ахаҿсахьа шьахәқәа.

Иазгәаҭатәуп ари аҩымҭа ишамоу ҩ-ҷыдарак. Акы, уи Аҧсуа театр асценаҿы ианцоз ҳаҧсадгьыл гәакьа зҭагылаз аполитикатә еибарххарақәа инарҷыданы, ҳажәлар рыҧсҭазаараҿы рпроблемақәа рызбаразы хшаҭарада ақәҧарада ҧсыхәа шыҟамыз рыҵанаҳәон. Ҩбагьы, ари аҩымҭа аҧсуа драматургиаҿы акырза инаскьагоу хҭоурых ҵаула иазку раҧхьазатәи ҩымҭаны иҟоуп.

Аспектакль «Амра атыҩ ианаку» ҳкультуратә ҧсҭазаараҿы, ииашаҵәҟьаны ихҭыс дуны иҟалеит. Аҧсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба абри аспектакль данахәаҧш, уи автор Анзор Мықәба идныҳәалауа, зегьы ишраҳауаз, исахьаркны абас иҳәеит: «Ҳхы ишҭамыз, ҳгәы ишҭамыз, аҵә ду атәыҩақәа ирынкны ҳлитература ашҭа уҭалеит».

Ҳпоет ду арҭ иажәақәа, метафорак иаҩызоу, ирҳәо рацәоуп, насгьы адраматург қәыҧш арҿиараҿы агәацҧыҳәара бзиа изҭоз акы акәын. Ишдыру еиҧш, ашәҟәыҩҩы аҭоурыхтә ҩымҭа анаҧиҵо аҭоурых мацаразы иҩыр аҵакы маҷхоит, ауаажәлараҿы анырра азыҟаҵом, ажәлар рмилаҭ хдырреи рпатриоттә цәанырреи азырҿыхом, урҭ рыбжьара џьара игҿахоит, иҧштәыдахоит. Ари аҧҵамҭа акәзар, хыхь ишазгәасҭаз еиҧш, аҭоурых ҵалашәы иагәылалахьаз ахҭысқәа рыла иахьатәи аамҭахь ирханы, уи иақәҿнаҭуа автор иихәарц ииҭахыз иҳәеит. Уи азоуп ҳажәларгьы изыргәаҧхаз, ирзааигәазтәыз.

Уи анаҩс Анзор Мықәба иаҧиҵеит адрама «Ашәқәа зегьы анаарту». Абригьы аамҭаказы азыблара иалашәаз ҳажәлар рҭоурых ауп изызку. Уи автор иаҵеиҵаз аидеиатә ҵакы, аконтекст ибзианы иааҧшит асценатә ҧсҭазаара анаиу. Уи 1978 шықәсазы аҧсуа театр аҿы иқәиргылт Дмитри Кәартаа. Афырхаҵа хада ироль дыхәмарит СССР жәлар рартист Шәарах Ҧачалиа. Аспектакль «Ашәқәа зегьы анаарту» ала ахәаҧшҩцәа ирбеит аҧсуа жәлар шәышықәса раҧхьа изҭагылаз аполитикатә, асоциалтә ҭагылазаашьа бааҧсы иахылҵыз арыцҳара дузза. Ахра дуқәа реиҧш еиҿахаит, еиҿагылт ҩ-мыч дук – Урыстәылатәи Османтәи аимпериақәа. Убри иахҟьаны ҳажәлар рҭоурыхтә лахьынҵа ашәарҭара бааҧсы иҭагылеит, ақәзаара аҟынза инанагеит. Абри аус иацхраауан ҳажәлар рыҩнуҵҟа аҭыҧ змаз (иахьагьы иҳалымҵыц, ҳҧашашо ҳҟазҵо) аҳәоу еиқәымшәарақәа, аспектакль афырхацәа рхаҿсахьақәа рыла иаарҧшуп, рыҧсҭазаара иазааигәатәны, ауаҩы инырыртә, дархәыцыртә еиҧш.

Амала уаҩы ихьаагаша акоуп, аҧсуа жәлар рҭоурых аҟны еиҳа итрагедиаз адаҟьақәа аҭоурых ҵабыргхаҭа алакҭа иҭаҧшны иаазырҧшуаз адраматә ҩымҭа асценатә ҧсҭазаара акоммунисттә цензура иахьаркьаҿыз. Аха усгьы иааныркылаанза иахәаҧшыз маҷыҩзам, аҧсуа қыҭақәа шамахамзар зегьы идырбан. Аспектакль сахьаркыратә ҩазара бзиала иқәыргылан. Аха уи харас иадырҧхьазалаз асовет аамҭа иаҵанакуам, ажәларқәа реиҩызара иаҧырхагоуп ҳәа ауп, зынзаск ус шакәзамызгьы.

Аҟәатәи аурыс театр аҿы иқәыргылан иара убас Анзор Мықәба иҩымҭа апиеса-легенда «Уарда», уи ахәаҧшыҩцәа гәахәара дула ирыдыркылеит, насгьы еиҭаганы хаз шәҟәны Москва иҭыҵит, Урыстәыла кыр егьырҭ атеатрқәа рҿгьы иқәдыргылеит, ахәшьара бзиагьы аиуит.

Хыхь ишазгәасҭахьоу еиҧш, Анзор Мықәба драматургны, прозаикны, публицистны ҳлитератураҿы дцәырҵаанза ахәаҧшыҩцәа деицырдыруа дҟалахьан актиорк иаҳасабалагьы. Актиор ҽа аҧсуа сценахь данааи арежиссиорцәаақәыргылаҩцәа иаразнак еицгәарҭеит иҭеиҭыҧш иацназгоз абаҩхатәра шимаз. Идыргалеит ихатәраз арольқәа, қәҿиарала инаигзеит, ахәаҧшыҩцәагьы бзиа дырбеит. Убарҭ иреиуоуп: Дон Карлос (Ф. Шиллер «Дон Карлос»). Абраҟа иазгәаҭазарц ахәҭоуп Дон Карлос ироль дшыхәмаруаз аҧсуа театр Москватәи агастрольқәа раан, насгьы Москватәи атеатртә критикцәа ахәшьара ҳаракы шарҭаз иаҧиҵаз ахаҿсахьа.

Анаҩсан уи ароль хадақәа наигзахьан, иаагозар: Нестор Лакоба (Шь. Аџьынџьал «Март 4»), иара иҩымҭақәа: «Амра атыҩ ианаку» Нарчоу, «Ашәқәа зегьы анаарту» Маевски уҳәа рҟны. Актиор, атеатр асцена аҟнеиҧш, ахәаҧшыҩцәа изныкымкәа дырбахьеит акиноекранқәа рҟынгьы, иаагап асахьаркыратә фильмқәа: Баграт Шьынқәба ирҿиамҭа «Хҭарҧа шкәакәа» (А. Довженко ихьз зху акиностудиа), Фазиль Искандер «Аҧшаахымҭа шьахәқәа раамҭа» (Мосфильм). Абраҟагьы уи аҟазара аҿаҧхьа изанааҭтә уалҧшьа баҩхатәрала инаигзон.

Анзор Мықәба драматургк иаҳасабала иахьагьы ирҿиаратә усура шыҧкым, агәахәара ду аҵаны ишеилашуа лакҩакрада агәра ҳнаргоит ааскьаза иаҧиҵаз аҭоурыхтә драма «Қьалашьбеи». Иҵабыргыҵәҟьаны, автор аџьабаа адбаланы, иҭҵааны, анаҧҟазара агымкәа иназа-аазоу алитературатә хаҿсахьа ҟаиҵеит игәғәоу, хара инаҧшуа, аҳәынҭқарратә стратегиатә хәыцра злоу азәы иакәны. Қьалашьбеи, жәаҳәарада, трагедиатә хаҿсахьоуп, - игәҭакы дахьырмыгзеит, еиҳа зымчыз, иара дыззықәҧоз Аҧсны ахақәиҭра зҭахымыз, зыла ашьа хнарҵәалоз ауаа. Уи ауаҩ ду аҧсҭазаара иаанагаз аҭоурыхтә зыблара даҿаҵахәхеит, иҵегьы уазааигәаны иуҳәозар, Аҧсны аҕацәа ианармыжьит.

Сажәақәа рыхшыҩҵак агәра ганы исҳәоит – Анзор Мықәба идрама «Қьалашьбеи» цәырҵра дууп аҧсуа драматургиа азы мацара акәымкәа ҳмилаҭ сахьаркыратә литература зегьы азы. «Қьалашьбеи» Аҧсуа ҳәынҭқарратә аҿартә театр аҟны егьықәыргылахеит Аҧсны жәлар рартист Шьалуа Гыцба ибзоурала. Ахәаҧшцәа ибзианы ирыдыркылеит, аспектаклькәа қәҿиарала имҩаҧысуан. Асценаҿы еиҳагьы иааҧшит аҧхьаҩгьы ахәаҧшыҩгьы ирбарҭахартә еиҧш уи автор идрама хара иҳаҩсхьоу аҭоурых азы мацара ишаҧимҵаз, иахьатәи ауаҩы ажәытәи аҿатәи аҧсҭазаара аҭәагашоурақәеи аҟыбазыбақәеи еиҿирҧшыртә, алкаа ҟаиҵартә еиҧш дзырхәыцша хаҳара злоу афилософиатә хшыҩзцарақәа агәылибаауа.

Аҵыхәтәантәи аамҭазы уи аҧсуа литература иаланагалаз ипрозатә ҩымҭақәа рҭәы ҳҳәозаргьы, ирымоуп, егьырҭ аҧсуа шәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа изларылукааша рхатә ҷыдарақәа, астили аформеи рганахьалагьы, атематика аганахьалагьы. Иаагап ҿырҧштәыс уи иповест «Мгәыз Ҳасан». Ари аҩымҭа Ҭырқәтәыла иҟоу ҳашьцәа рыҧсҭазаара иазкуп, иахьатәи амшгьы иақәҿнаҭуеит, хҭоурыхгьы ҳагәыланарҧшуеит, сахьаркыралагьы еиқәхаҧс иҟаҵоуп. Иҵабыргыҵәҟьаны, ари аҧҵамҭа Ҭырқәтәыла аҟазаара злахьынҵахаз ҳашьцәа рыҧсҭазаара зеиӷьаҭам ала иаазырҧшуа раҧхьатәи прозатә ҩымҭоуп аҧсуа литератураҿы.

Ашәҟәыҩҩы аҧсуа нагак, патриотк иаҳасабала игәы иҵхоит, даргәаҭеиуеит Ҭырқәтәыла ҳашьцәа (егьырҭ атәылақәа рҿгьы иҟоу убра иналаҵаны) еилкаам, ашәарҭара зцу уаҵәтәи рҭоурыхтә лахьынҵа. Зегь реиҳа иҵару проблеманы ибоит урҭ рҭоурыхтә ҧсадгьыл рабдуцәа зқәырцаз ршьам тәылахь рыргьежьреи рхатәы бызшәа аиқәырхареи ирыцаркуа азҵаарақәа. Арҿиаҩы ипрозатә ҩымҭақәа иаарылукааша акоуп аповест «Гәашьанеи». Уа ҧсихологиала ирҵауланы, логикатә хшыҩзцарала ирҵабыргны иаарҧшуп афырхаҵа хада лхаҿсахьа, насгьы хаха игәылҩаауп аибашьра хлымзаах иамеханакыз аҧсҭазаара џьбара ахсаала ахыхушәа. Ҵабалынтәи ихцәаз рхылҵшьҭра еиуаз иахьнанагаз атәым дгьыл аҿы изынииаз, изынҧаз арыцҳара дуқәа ирызкуп Анзор Мықәба иповест «Хьымараса». Ари аҩымҭала автор днагәылаланы иааирҧшуеит зыҧсадгьыл зцәызыз ҧеиҧш бзиак шизыҧшым атәымџьара. Иагьа бзиарак ҟаиҵаргьы «ҭабуп» шамам. Ҟазарала асахьа ҭихуеит Ҵабалтәи аҳцәацәа зҭагылаз аазаб згымыз аамҭа џьбара рыҧсҭазааратә ҧышәа хьанҭа.

Анзор Мықәба ихатәроу аҧсуа шәҟәыҩҩык иаҳасабала иҩымҭақәа егьырҭ абызшәақәа рахь еиҭагоуп, Аҧсны анҭыҵгьы иркьыҧхьхьеит.

Анзор Мықәба публицистк иаҳасабалагьы дхатәроуп. Уи абри ажанр аҿгьы имоуп иалкаау (ус узазҳәозар) ихатә тематика, насгьы ҩышьа формалагьы даҽазәы диламҩашьо аҷыдарақәа иҟәнубаалоит. Уи исахьаркыратә ҩымҭақәа рҟны еиҧш, ипублицистикатә ҧҵамҭақәа рҿгьы амцаҧшь аҵаҵаны дзыхцәажәо, еиҳа уазааигәаны иуҳәозар инарҵауланы иҭиҵааз аҧсуаа, Аҧсны иҟа, уи анҭыҵ иҟа, иахьыҟазаалакгьы рҭоурыхтә ҧсҭазаараҿы ихьааны ирыцрыхо, жәынгьы-ҿангьы измырбзазо, изыргәамҵуа, аха ирмызбар ада ҧсыхәа змам апроблемақәа ирызкуп. Абригь апублицист иҟазшьа аҷыдара атәы аҳәоит. 2004 шықәсазы иҭижьыз ашәҟәы «Ҳхы ҳзаиааир…» ианылеит инапы иҵыцхьоу иалкаау ипублицистикатә статиақәа. Ҷыдала иазааҭгыланы изыхцәажәатәу аҧҵамҭаны иҟоуп 2005 шықәсазы иҭыҵыз ишәҟәы «Аҧсны аҳцәа». Аҭоурыхтә хыҵхырҭақәа ихы иархәаны, иҭҵааны Анзор Мықәба ишьақәиргылеит, быжьшәы шықәса инареиҳаны Аҧсны иахагылаз, 1864 шықәсазы Аҧсны аҳра анаҧыхыз аамҭанза уи хьчаны иаазгаз, Аҧсны аҳцәа Чачаа (Чачба-Шервашизе) рхылҵшьҭра аҭоурых. Ашәҟәы иагәылоуп, аҧхьаҩ изы аинтерес ду зҵоу, аҧсуаа рҭоурых иазку афактқәа. Иҳәатәуп ашәҟәы «Аҧсны аҳцәа» аҧсуа ҩыратә культура азы ишлагамҭа ҿыцу, насгьы уи аҧхьаҩцәа гәахәарыла ишрыдыркылаз.

Ашәҟәыҩҩы ирҿиаратәи иуаажәларратәи усураҿы иҧсадгьыли ижәлари рымаҵ иуеит баҩхатәралеи ламыслеи ааҧсара изымдырзо. Ус шакәу арҵабыргуеит ишәҟәы ҿыц «Ашаеҵәақәа». Уи ианып Анзор Мықәба еиуеиҧшым аамҭақәа рзы иаҧиҵаз, акьыҧхь збахьоу аҧсуа жәлар рҵеицәа дуқәа Д. Гәлиа, Гь. Чачба, Т. Аџьба уҳәа рыҧсҭазаареи рхаҭареи ирзикыз астатиақәеи, аҧсуа милаҭ литература аҿиареи ҳџьынџьуаа рҭоурыхтә ҧсадгьыл ахь рырхынҳәреи рзы иҿцәажәарақәа. Иара убас ашәҟәы иагәылоуп акырџьара атеатрқәа рҟны иқәдыргылахьоу апиеса-легенда «Уарда» урысшәала.

Зырҿиамҭақәа рыла акырынтә ҳзыргәырҕьахьоу ашәҟәыҩҩы, адраматург Анзор Кәакә-иҧа Мықәба 75 шықәса ихыҵра гәыкҧсыкала идныҳәалауа, агәабзиара назеи, аринахысгьы арҿиара аус аҿы ақәҿиара дуқәеи, агәыхәтәхьзареи изеиӷьаҳшьоит.

Руслан ҚАПБА

АМҨАХӘАСҬА АМҨАДУ АХЬ УАННАНАГО

(Алгарҭа)

дын еиқәшәшәа иҟаҵаны иаақәиргылон ихала, аҩны аргылараҽы иҟазарадагьы.

Саб арахә рацәаны изанын, бжьаратәла, фермак аҽы хыпҳьазарала ирзану еиҵахомызт Тыҟә ибора шьыжьымҭан ирахә анҭыҵуаз унарылаҧшыр.

Ажәакала, ажәхьақәеи ажәкамбашьқәеи, ацәқәеи уҳәа еиҵагылаз рыла ибарақьаҭха акәын ажәеиҧшьаа шаҳҭаалоз.

Саб ибора аҩнуҵҟа асаара ухәы шьҭаҵаны изумфарыз, убасҟак ицқьаны иныҟәигон ирахә рыҭра. Аҳәарақәа, ишаҧу еиҧш, рыҭра хазын. Рзыржәга аулыр-хырҟа, хымшәҭырцы ачыхәчара ахьыкҽаҟаҵаз аҭашшы иҭагылан. Абора агәҭаны игылан, зхы хырҟаз улыр-дук, еснагь, ипеипеиуа зыла иҭәын. Абора ахыхь инаҳаракны, есуаха ижжаза иаркыз газтә лампа-дук ахшьын.

Саб иҽы убриаҟара игәцаракны напы адикылон, агәчама акәтаҕь ақәургылар, икәмпылны икашәомызт. Саб иара убасгьы дҽыбҕаҟазан. Анкьа Азҩбжьа зтәыз, иара уи, Азҩбжьа инхоз аамсҭа Маан Кыҷын иҧа Кампета иҳәамҭаны исаҳахьоу шәасҳәоит: Убри Амаан иаҳҭынраҽы чарак мҩаҧысуазаарын. Убри ачараҽы аҽырхәмарразы иҽыжәлон ҭауади-аамсҭеи рыҷкәынцәа, иара убри ачараҽы дҽыжәзаарын саб Тыҟәгьы. Сабду (сан лаб) Ҟәаташьи Маан Кыҷыни жәытәза-еиуарак рыбжьазаарын, мамзар саб анхаҩ иҧа азин изҭодаз ҭауади-аамсҭеи ахьҽыжәлоз рыцҽыжәлара. Убри аҽырҩраҽы ирҭаз Аҧсны Аҳ-иҧа, апоет Гьаргь Чачба аҽырхәмаррақәа ианрылга ашьҭахь, аҳ идтәалаз иҽышькылкцәа дрызҵаауеит, аҵыхәтәаны, ани арҧыс аҽы бзианы изырхәмарыз, исҭахуп дысзаажәгарц – ҳәа, аҳ ианиҳәа, арҧыс иаагара акыр ахдырҵхуаз – али-аҧси рыбжьара саб даагоит.

Саб аҳ дынеихырхәан, днеины игәы днагәзны, ҧсуаҵас иҽырхаҵаны иаҧхьа даагылоит.

– Сахьухәаҧшуа арҧыс еибагак уоуп, дад, узусҭда, уара?

– Сара анхаҩы Ҷоҷуа Хындыгә иҧа Ҷоҷуа Тыҟә соуп, уххь згеит. Сабду Ҟәаташьи Маан Кыҷыни ржәытәеиуара абас акән ишыҟаз: Кыҷын ианлаҳәшьаҧа Ҟәаташь азы дзааиххьан, уххь згеит, – иҳәеит саб Тыҟә.

– Уҧсынҵры духааит, дад, ҭауади-аамсҭеи рыҷкәнцәа раҵкьыс хараза еиҕьны аҽы урхәмарт, анцәа дуқәныҳәааит, уарҧысра уқәмзааит, дад, – иҳәеит Аҧсны аҳ-иҧа Гьаргь Чачба.

Лакрба Михаил ирҽиамҭа пиесак аҧсуа театр аҽы ақәргыларазы ирҭаххеит ҧсуа ҧацха бзиазак асахьа. Убри еиҧшу аҧсуа ҧацха Маан Кыҷын дахьынхоз ишыҟаз здыруаз сара, атеатр аиҳабыра ианрасҳәа, сара исыдырҵоит, атеатр аҽы аус зуаз асахьаҭыхҩы Нико Ҟазбеги дганы убри аҧацха асахьа иҭсырхырцы. Маанаа раҳҭынра ашҟа сызлацашаз автобусла сеиқәдыршәоит. Азҩбжьаҟа сахьцоз дызгеит, аҧсуа театр сахьаркыла анапхгаҩы Агрба Азиз Рашьыҭиҧа. Асахьаҭыхҩ Нико Ҟазбеги ари аҧацха сахьаркыратә, уамашәа, ула хнакыртә, хәажәтә быцала ишышшыз аниба, ииҳәо-ииуа изымдыруа, акыраамҭа дзадымҵуа даанхоит, избанзарзегьы иреиҕьу асахьаҭыхыҩ ду ибаҩхатәра иазынамыгзар ҟаларын, нхаҩ-башак, абри аҧацха хәжәтә-быцала шаҟа ҟазарыла, сахьаркыла иахьынзаишшыз аҽынза. Аҧшәмацәа гәырҕьаҵәа ҳрыдыркылоит. Аҧацха асахьа акәым, иара ахаҭаҵәҟьагьы зшәаҳамҭарызеи, рҳәеит аҧацха зтәыз. Ашьтәа нкажьы иҳазшьны пату ҳақәрҵоит. Убри астол аҟны ауп аҧшәма Кампета, сныҳәаҽа анааникылаз иҳәамҭаны иахьсаҳаз саб дышҽыбҕаҟазаз.

Кампета ари иҳәамҭаны исаҳаанзагьы, фбаҟа-бжьбаҟа шықәса схыҵуазар ҟаларын Маан Чагә иҧа Сафарбеи иҧсхәра аниуаз имҩаҧысуаз аҽырҩра амаршрут, абыржә избошәа исгәалашәоит ишеиҽкааз. Уи шеиҽкаазгьы абас акән: Аҽцәа Чагә имзырха инҭҟьаны Маан Мырза ивсны Акациақәа Чани Андриеи ирыбжьысуаз акәара Нарҭоу инырны, арымарахьала инхаҵәины Камкьиаа ргәырабжьара иныбжьаланы, ауриадник Сҭеҧана Мельников иаҧхьа ииасны Аацла-ду иныҵсны, раҧхьа аҽцәа ахьыҵҟьаз аҧшәма имзырха иҭалон. Убри аҽырыҩраҽы дҽыжәын саб Тыҟәгьы. Исыздырам саб дшыманшәалахаз, аҭарчеи идырку имҵаирсу, аиаша сызшәаҳәом, сара сыла иамбаз, избаз иауп изҳәо.

Саб аҭарчеи иманы, хынҩеижәижәаҩык аҽцәа ишьҭеибаҵа, аҧшәма имзырха иантҟьоз аамҭазы, иаҳа иахьысбарҭаз ҭыҧкаҽ сиасырц ҩеазыскуаны еиҧш, ҳаи, уморахә мызааит, уешҧасуршьуаз – ҳәа аҽцәа руазәк ишиҳәазгьы абыржә исаҳауашәа сыҟоуп. Саб аҽцәа ишьҭеибаҵа дышнеиуаз иаҕәра аиха аҽы иаҽаз наҽҟьан, изаанымкылакәа Мырза ишәырҭра дыҵанагалоит, ашәыр махәҭақәа иҽаҳәаз имч дмырхакәа икәадыррҭа дахҟьан, иҽышькыл ишьапы уаҳа ииаизкылмыршәакәа атаматра дыҵагаланы такә дагоит дырҳәазаны. Убри акәхап мчыбжьыкахь знык-ҩынтәҟа сан саб амца дыҽҳәартәаны ибҕа амалҳам шахьылшьлоз избахьазгьы змааназгьы.

Сан лаҳәшьеиҳабы Мкыд хаҵа дахьрымаз Акобахиақәа рҟны, ҧыҭраамҭак аангылара лаҳәшьеиҳабы лҟны дахьааиз, саби аҧҳәызбеи еибадыруеит, лассы-лассгьы еиқәшәо иалагеит иара Акобахиақәа рҟны, избанзар, саби Акобахиақәеи нхарҭала еизааигәан. Саби аҧҳәызба Шьаныси цқьа ианеилибакаа, ирызбуеит игәырҕьахәха ирыбжьалаз абзиабара иаҳа еизааигәартәырц, рыҧсҭазаара еилаҵаны.

Аха араҟа рыцҳарак ҟалеит умҳәозар, ирызгәамҭазакәа.

Рыҧсҭазаара еиларҵарц ирызбыз рымаза рцәаргамахоит. Ишаҧу еиҧш, абри еиҧш аусқәа анаргамахалак, рыкәша-мыкәша уҳәан-сҳәанқәа рацәахоит. Арҭ рымаза иара убас ирыҵырхит Акобахиақәеи Аҷьардалаақәеи.

Арҧыси аҧҳәызбеи рус еиҵарҟьарц реазҵәылхны иашьҭалоит. Ажәакала ари аус шҭызшәа духаз Ҷьгьарда, саб ианшьцәа Ақьецбақәа рҟынзагьы иназоит. Ирыҧхьаны инеираны иахьыҟаз Акобахиақәа рҟны иҽыжәҵуеит Ақьецбақәеи Аҷьардалаақәеи.

Ажәакала аус ацәгьарахь ахы шархоз аҟара уаҩы ибартәы ишьақәгылоит.

Аха иагьа умҳәан, ҧшьыжәлак ахьеидибагалаз, ауаа ҟәышқәа рыламкәагьы зыҟаларымызт. Аус ацәгьарахь имышьҭыкәа аамсҭашәала еиқәшаҳаҭны ирызбеит бзиа еибабаз арҧыси аҧҳәызбеи еибырҭарцы, иара убас иагьрызныҟәоит.

Сара изласҳахьоу ала, сани саби рацәак еидымхалазеит. Ишҧаҟасҵарыз, сан сара иахьынзасҭахыз Анцәа дсаҭәеимшьазар.

Дыҟоума абри сара сеиҧш, адунеи даақәлеижьҭеи насыҧдарала инажәрызгахьоу. Иахьагьы сан лажәа-гәбзыҕ ахаара иалаз сара ишысзымдыруа, ишысмаҳацыз иахьауажәраанзагьы схыҩы ианхаланы ишыҟоу изузгәамҭауеи унаҩаҧшыр.

Деиба-кәеибоуп ззырҳәо соуп,
Дахьсымам иахьа сан Шьаныс.
Сҷьаха-ҷьафа сара саазоуп,
Аха иахьсымоу Аҧсны разҟыс,
Зегь раҵкыс ибеиоу соуп.

Сан ааигәа сзылхылмҵзеи,
Бҷьарла Аҧсны еиқәзырхаз,
Рықәра сықәраны сызрыламзеи,
Иргаз Аиааира сзаламхәхарыз,

Ампыҵахалаҩцәа Аҧсны
ралцараз,
Сҩызцәа-аибашьцәа
сзыруазәкмхоз,
Сан Аҧсны абзиабара
ахьсылалҵаз,
Сгәырҕьаҵәа сызлыламехәарыз.

Абарҭқәа зегьы сара исзырҳәаз,
Иахьатәи сықәра изахҟьарыз,
Аиааира ҩеахьсзаламырхәыз
Еиҳау сгәы сзырхьша
иарбанхарыз.

Сан лдунеи шаалыҧсахыз еҧшҵәҟьа лаҳәшьеиҳабы Мкыд иаразнак саашьҭҧаан лыҩныҟааазара сылгоит. Саб, рыцҳа, ималазаҵәык дааҩнахоит, дыхразраауа ҧшьыҭзык дышрыҩназ. Иаамҭамкәа зыҧҳәыс дзыҧхаз ишҧаҟаиҵоз зышәгәахәуа. Аха, иагьа умҳәан, дырҩегьых иабхәараа игәы дырҕәҕәон, игәы карыжьуамызт. Сан лаҳәшьа лыҧҳацәа Хымсариани Мышьқәалеи ракәын, изларылшозала рымаҳә ицхраауан!

Рымаҳә гәыкала бзиа дрымбозҭгьы, убасҟак рхы дмыргәаҟыргьы ҟаларын.

Саб иабхәарааи иареи реизыҟазаашьеи бзиа реибабареи – уҳәа инароуны рылацәажәара сара исцәуадаҩуп. Аха ус иагьа иҟазаргьы, ҩбаҟа-жәа ахысымҳәаар сгәы иауам. Саб аҟазшьа бзиа змаз, ауаҩ-тата ззырҳәоз, зчеиҷьыка ҭбааз, ацәгьеи-абзиеи рҽы зегь раҧхьа ацхырааразы игылаз уаҩын.

Аҩны ибзазара иацхраауан иабхәараа изларылшоз ала. Сан лаҳәшьеиҳабы Мкыд лҭаацәара ҭаацәара дыун. Хыҧхьазарала сара сжәохәҩыкын. Аҭаацәа иреиуоу азәы заҵа сгәы нимырхарыз. Ус азә дҟаларгьы, уаман дзықәдыршәозгьы. Сара мшызҳа исызҳауан, хьаа змамыз, сакәын. Иагьа ҟасҵаргьы, иагьа сҳәаргьы - зегь санарыжьуан. Уи сара иаҳагьы схы иасырхәон. Схәыҷы кьынҵыҵрақәа иаҳагьы исылсыржжуан. Ахәҷ-бжьыс сакәхарцы акгьы сыгмызт, сан лаҳәшьа даасықәымшәар. Аиҳарак сан лаҳәшьа лыҧҳацәа Хымсариани Мышьқәалеи ракәын абабыц сықәмыршәкәа сзаазоз. Аха, ус сҳәеит ҳәа, зегьы еиҧшны сырбон, иара аҭаҳмада аҭаацәа реиҳабы Баҕыр азәы силеиҵомызт, Иасон сыхьзызҵазгьы иара иоуп.

Иасон зыхьзу акраамҭа дыҧсзом, – иҳәон. Слеишәа ҷыда иахҟьаны убри аҟынза снеиуеит, ескрыфан, зегь раҧхьа аишәа сахатәон, аха нас амитә насхатәаны, схы зыхсырҟьо ҳәа, абри-абри ауп ҳәа уаҩы изымдыруа, схы ҵырҟәрыланы, сқьышә кылышьшьны, схәы исымҵоу ҟәнысшьозшәа. Изакәызеи иҟәнысшьоз, исымҵамыз ҳәа иҟаз, иаасҭаххалакгьы иаарбан исымҵамыз. Уаҳа схы зыхсырҟьарыз шәгәанала?

Акрыф, Гәаҷьа, акрыф, нас Ҟәдрыҟа зҭалара уаагоит ҳәа сыргәыбзыҕра ишаҽыз дара рхәы хьшәашәон – имфазакәа иангылозгьы ыҟан. Сара уи зынзаскгьы хьаасгьы исымамызт. Сбаҟәза, сыцәқәрчны схәы сахатәан анаҷьалбеит, даҽазнык исыҳәондаз сгәахәуан. Зегьы акрыфаны аишәа ианаахыҵлак, сара аҟаҧыҳәа акрыфара салагон.

Ари знык акәмхеит, ҩынтә акәмхеит, уаҳа еиҭаҳәашьак шамоуаз, аҵыхәа шҧымҵәоз, иаҳа-иаҳа сшеицәахоз лбазар акәхап, аҧҳәыс-мчы, аҧҳәыс леишәа-цәгьа сан лаҳәшьеиҳабы Мкыд, иашаҵәҟьаны, уи ллеишәа цәгьан абри сара сеиҧш иҟаз ахәҷы мхәалахьқәа, алеишәа ҷыда змоу рзы.

Ҽнак даалаган снапқәагьы сшьапқәагьы еидырххаланы сзымҵысуа, сеиқәҧах сааҽалҳәан, амала бзиаран исзылуаз ҩы лымшәаҳаит, умҳәозар.

Дыҳәҳәалааит шаҟа иҭаху, иахьынзаилшо, лгәахәзар акәхап, арҵәааҳәа сшыҳәҳәоз, снаганы армца ахеиқәз, акәсҭгара снылалыжьын, срыцҳазшьозгьы ҧыҭҩык иҟазгьы рыгәхьа мкыкәа, урҭ зынза сымҧынҟа иқәлмыжьлазеит.

Ҷьам-дук аалыҧшаан, азна ахш еиҵаршьшьы иныҟалҵан, азузуҳәа сшыҳәҳәоз, акәасҭгара сахьылажьыз сгәы инықәлҭәан, – шәит-ҳәа алақәа даарыҧхьан, убас лақәак-ҳәа кылҟьеит аха, алымқәа ҳәа зырзумҳәарыз, игәырҕьаҵәа сгәы инықәибаҳәан, хәашацк ныкәмырхакәа ҟылҧ-сылҧҳәа иқәрбзааны рыҧсаҭажә кыдырҵоит, асҵәҟьа иаармарианы ироуп ҳәа зынза изқәымгәыҕзоз ахшеиҵаршьшьы уажә иахьроуз.

Убри аҵкьыс иҷьшьатәзамыз лаҳәшьеиҵыб Шьаныс лҧазаҵә, лара лаазамҭа, дшәаны дгәыҕьып ҳәагьы дазымхәыцкәа, дабжьап ҳәа, рыц хырҷьаҷьа аламуражәқәа сгәы рықәҵара ахьылгәаҕьыз.

Убри аҽны инаҽаршәны зегь раҧхьагьы акрыфаны аишәа сахыҵуан, нас саарысны искуан, зҭалара Кәыдрыҟа сыжәга ҳәа.

Срымгар зуазма мамзаргьы, зынза ҩеаҧсра-асҭон. Сҳәатәы ақәныҟәара иасмыршьцылахьаз.

Ажәакала слыбжьеит сан лаҳәшьа аҽнышьыбжьон. Аха ус сҳәеитҳәагьы анҭ скьаҳәмаҳәрақәеи, сықьынҵыҵрақәеи исымаз зегьыҵәҟьагьы илызхымцеит. Анҭ слеишәа аҷыдарақәа ракәзар, акыр иахьҧсьҽхаз, даара еихьзара дук зауз азә сакәны схы збо салагеит. Аха наҟ-наҟтәи сыҧсҭазаара рацәак иманшәаламхеит умҳәозар. Амала сҷьаха-ҷьафаны саазара акырза сарҟәыбҷеит, аҧышәара ду снаҭеит хымҧада.

Сан сылҽаҧшны цқьа дсыздыруамызт, аха дахьынзаздыруаз, абыржә дызбошәа дысгәалашәоит. Сан убасҟак дыҧшзазаарын, аҭауад Маан Кыҷын иҧҳа Хьыкәр Маршьан Алмахсиҭ ҧҳәысс данигоз ҭацаҩызас сан Шьаныс длыцын. Сан лыҧшзареи леиҽкаашьеи ҭацаҩызас дызцыз аҭаца Хьыкәр лбара инеиуази дызланагалаз аҭаацәа иреиуази рзеиҩдыраауамызт Арасазыхьааи Гәыҧааи.

Дҳаздырам аҭаца рыуа дарбану, аҩыҷьагьы еиҧшуп, уамашәа иҧшзоуп –ҳәа рҳәозаарын.

Изларҳәоз ала сан лыҧшзареи леиҽкаашьеи убасҟак қәнагала хшыҩзышьҭра азумзар ҳәа сгәы иаанагоит, сабдуи Маанааи ирыбжьаз ажәытәтәи аиуара шаҟа хырҩа аҭоу аасҭа.

Сан лдунеи анылыҧсах ашьҭахь, абас быжьбаҟа шықәса ҧҳәыс даамгазакәа ихала иҩны дыҩнатәан, иҭынхацәеи, аиҳарак иабхәарааи акырқәа иаҧшьыргахьан ҧҳәысаагара, аха иаҧсаз аҭак ҳәа акгьы иақәимргәыҕт.

Иара абыржәыҵәҟьа иаҳа ианиасакьаҳәымҭаз, арҧыс еибага ззырҳәоз аниакәха, зынхара-зынҵыра,зырахә-зышәахә, еиҵагылаз уҳәа, иҧшәма лыда акы згымыз, иагьа дысирзаргьы диҧхеит ҳҭатәаз, агәахәара-ду шҳамаз сара қәнагала исзеиҭамҳәар ҟалап. Саҳәшьеи сареи мшызҳа иҳазҳауан. Аиашазы, макьана рацәак ҳалшо ҳаҟамызт. Аха ҳан ҳара ҳада илзааигәаз, иаҳа илызгәакьаз азәгьы длымазамызт. Абаа ду дшақәгәыҕуаз дҳақәгәыҕуан. Ус ҳашнеиуаз шықәсқәак рышьҭахь ҳан ҳлыргәырҕьоит, ҩыҷьа аиҳәшьцәа Татианеи Ҷыкәеи ҳамҭас иаҳзықәлыргылаз рыла. Аҩыҷьагьы Анцәа илҧха рыгымкәа, мшызҳа ирызҳауан. Сара хәҩык аеҳәшьцәа ахьсоуз, сгәрҕьара ҳәаа амамызт, мҵәыжәҩада ажәҩан салан. Ҳаб иакәзар, Анцәа имчала, дбаҕьаза даҳҳагылан. Ҳанхон-ҳанҵуан, ишырҳәо еиҧш, акы ҳазрыцҳамкәа, ҳаикәаҳәа-еикәаҧса, уа-ҭынхала ҳаиқәшәаны. Урҭ ирыхәҭоу, саси-цәаси-ҳәа шырҳәало еиҧш, қәнагала пату ҳазрықәҵандаз ҳәа, уахгьы-ҽынгьы хәцырҭас иҳамаз еиҳау ҳзеигәырҕьашаз акгьы ҳамамызт. Саб иарҕьажәҩа сан ахаҵамҧҳәыс ззырҳәоз аҩнраду ашьапы иқәмыркьысзакәа иныҟәызгоз лакәын. Дыҵхы-мшха, дыгузырҳагаха, даҳҳашеишеиуа даҳҳагылан. Ажәак ала, Анцәа даҳҭан дылбааны.

Иасон ҶОҶУА

Ари зныкакәмхеит, ҩынтә акәмхеит, уаҳа еиҭаҳәашьак шамоуаз, аҵыхәа шҧымҵәоз, иаҳа-иаҳа сшеицәахоз лбазар акәхап, аҧҳәыс-мчы, аҧҳәыс леишәа-цәгьа сан лаҳәшьеиҳабы Мкыд, иашаҵәҟьаны, уи ллеишәа цәгьан абри сара сеиҧш иҟаз ахәҷы мхәалахьқәа, алеишәа ҷыда змоу рзы.

Ҽнак даалаган снапқәагьы сшьапқәагьы еидырххаланы сзымҵысуа, сеиқәҧах сааҽалҳәан, амала бзиаран исзылуаз ҩы лымшәаҳаит, умҳәозар.

Дыҳәҳәалааит шаҟа иҭаху, иахьынзаилшо, лгәахәзар акәхап, арҵәааҳәа сшыҳәҳәоз, снаганы армца ахеиқәз, акәсҭгара снылалыжьын, срыцҳазшьозгьы ҧыҭҩык иҟазгьы рыгәхьа мкыкәа, урҭ зынза сымҧынҟа иқәлмыжьлазеит.

Ҷьам-дук аалыҧшаан, азна ахш еиҵаршьшьы иныҟалҵан, азузуҳәа сшыҳәҳәоз, акәасҭгара сахьылажьыз сгәы инықәлҭәан, – шәит-ҳәа алақәа даарыҧхьан, убас лақәак-ҳәа кылҟьеит аха, алымқәа ҳәа зырзумҳәарыз, игәырҕьаҵәа сгәы инықәибаҳәан, хәашацк ныкәмырхакәа ҟылҧ-сылҧҳәа иқәрбзааны рыҧсаҭажә кыдырҵоит, асҵәҟьа иаармарианы ироуп ҳәа зынза изқәымгәыҕзоз ахшеиҵаршьшьы уажә иахьроуз.

Аҳәсеибацәа азәырҩы идыргалахьан, аха макьаназы азәгьы динасыҧымзар акәхарын. Аҵыхәтәаны дидыргалоит ҧҳәысеибак, Камкиа-ҧҳак Тамшь Ануаа рхәаҽы инхоз, здунеи зыҧсахыс Ануа Хәҷа иҧҳәысыз. Лара Азҩбжьатәи Еқәҭима Камкиа иаҳәшьа Ҭамҷыҷ зыхьзыз лакәын. Убри дидырбоит, дагьигәаҧхоит.

Аҧсҭазаараҽы аҧышәа ду змаз ҧҳәыс ҟәышк лакәын лара.

Еиба-кәеибаха, зылахь еиқәшьшьы, еиқәлашьца иҟаз саб иҩнра ду иаразнак иааҩналашоит Камкиа-ҧҳа лшьапы шыныҩналаргылаз еиҧшҵәҟьа.

Ҧыҭраамҭак ашьҭахь саб, днартәаны иалҳәеит.

– Уҷкәынзаҵәы нҭыҵ аазара ирымоу шьҭа сара дсоушьҭ, уара дышуҷкәыну еиҧш, саргьы дсыҷкәынуп. Ануаа рахьынтәи саргьы дсымоуп сынасыҧ иалашәаз, шықәсык зхыҵуа ҧҳәызба хәҷыкгьы. Урҭ еишьеи-еҳәшьеи роуп, исҭахуп еихысаазаларц, – лҳәеит сан Ҭамҷыҷ.

Аха, иабаҟоу, ара рыцҳарак ҟалеит умҳәозар. Сахьыраазоз, сызхыраазалоз ахәҷқәа ус иаарласҵәҟьаны сызрылымҵуа салагеит. Санҧса саалган сцеит, саалган сцеит, ари уаҳа аҵыхәа ҧымҵәеит.

Аҵыхәтәаны санҧса Кобахиаа дрықәлоит, сыҷкән дсышәҭ ҳәа.

Ҽнак сылгарц дшааиз анеилыскаа, ҩылцәысҵәахырц алаҳа сықәлоит. Аха сан ҩеахьысҵәахыз ангәалҭа дсыцқәлоит сылбаалгарц. Уи збаз сара иаҳа-иаҳа алаҳа акьышәкьышәрахь сеиханы сцо салагеит. Ҵаҟа иҳаҵагылаз сан лаҳәшьа Мкыд арҵәааҳәа дыҳәҳәаны агәылацәа еизылгоит, ирулак-ирҳәалак салмрҩыкәа сыҧсы еиқәдырхоит. Абри еиҧшгьы схызгахьан сара саныхәаҷыз. Шәгәы ишҧаанагои, ихҭыс бааҧсыми. Сан лаҳәшьа, иашаҵәҟьаны илҭахын саб иахь схынҳәыр. Аха сшыҧшқаз, сылацәа анаахыстыз аахыс сахьаазаз, сызхыраазалаз ахәҷқәа иаразнак рылҵрагьы усҵәҟьа исзымариамхеит. Амала акыраамҭа сыҽсырманшәаломызт. Аха ус сышнеиуаз, хәҷы-хәҷла сҵагыло салагеит. Убриаҟара агәаҟра зхызымгазгьы, абжьага-жәа змаҳацгьы азә дҵагылахьан, ҷьушьҭ. Сара сыҽсмырманшәалар ҧсыхәас исымаз, сзаазоз сан лаҳәшьеиҳабы Мкыди, ҽыц исоуз сани, сара сымшала аҭызшәа ду рыбжьалоит. Амала бзиарас иҟасҵаз ҳәа исҧхьазо сани саби рышҟа сзаманахәха схынҳәуеит. Лыҧха-гәҧхала Анцәа дшаҳҭатәаз, агәахәара-ду шҳамаз сара қәнагала исзеиҭамҳәар ҟалап. Саҳәшьеи сареи мшызҳа иҳазҳауан. Аиашазы, макьана рацәак ҳалшо ҳаҟамызт. Аха ҳан ҳара ҳада илзааигәаз, иаҳа илызгәакьаз азәгьы длымазамызт. Абаа ду дшақәгәыҕуаз дҳақәгәыҕуан. Ус ҳашнеиуаз шықәсқәак рышьҭахь ҳан ҳлыргәырҕьоит, ҩыҷьа аиҳәшьцәа Татианеи Ҷыкәеи ҳамҭас иаҳзықәлыргылаз рыла. Аҩыҷьагьы Анцәа илҧха рыгымкәа, мшызҳа ирызҳауан. Сара хәҩык аеҳәшьцәа ахьсоуз, сгәрҕьара ҳәаа амамызт, мҵәыжәҩада ажәҩан салан. Ҳаб иакәзар, Анцәа имчала, дбаҕьаза даҳҳагылан. Ҳанхон-ҳанҵуан, ишырҳәо еиҧш, акы ҳазрыцҳамкәа, ҳаикәаҳәа-еикәаҧса, уа-ҭынхала ҳаиқәшәаны. Урҭ ирыхәҭоу, саси-цәаси-ҳәа шырҳәало еиҧш, қәнагала пату ҳазрықәҵандаз ҳәа, уахгьы-ҽынгьы хәцырҭас иҳамаз еиҳау ҳзеигәырҕьашаз акгьы ҳамамызт. Саб иарҕьажәҩа сан ахаҵамҧҳәыс ззырҳәоз аҩнраду ашьапы иқәмыркьысзакәа иныҟәызгоз лакәын. Дыҵхы-мшха, дыгузырҳагаха, даҳҳашеишеиуа даҳҳагылан. Ажәак ала, Анцәа даҳҭан дылбааны.

Иасон ҶОҶУА

АИҬАГА ҒЫЦҚӘА

Аурыс поет Иван Иван-иҧа Переверзин диит 1953 шықәса рзы Жатаи аҳабла Иакутиатәи АССР аҟны (уажәы Ареспублика Саха (Иакутиа)).

Хыҧхьазара рацәала апрозеи апоезиеи реизгақәа дравторуп. Аҳәынҭқаррақәа 20 инареиҳаны рыҟны ишәҟәқәа ҭыжьуп. Иааиҧмырҟьазакәа дкьыҧхьуеит ацентртә литературатә ҭыжьымҭақәа рыҟны.

2000 шықәса раахыс Москва дынхоит.

Напхгара аиҭон ашәҟәыѡѡцәа реидгылақәа Жәларбжьаратәи реилазаара.

Урыстәыла Афедерациа акультура зеаҧсазтәыз аусзуѡ, Ингуштәи АССР аҟазара зеаҧсазтәыз аусзуѡ ҳәа аҳаҭыртә хьызқәа ихҵоуп.

Иван ПЕРЕВЕРЗИН

Еилабылуа аҧсы

Аҧсра аҟынза аҧсҭазаара хьанҭазоуп,
араҟа сара сиашоуп, ибоит Анцәа.
Убри азы агәы уехәужәароуп,
шәеибакы аблақәа, шәҭыҵыртә шәцәа.

Шәус нашәыгза снапқәа, лассы,
сшьапқәа снажәга ахара, хараза,
Уаҟа, хьаак ианахәаеуа сыҧсы,
са схы рыцҳасшьо сҟалом зынза.

Нас изакәыхзеи, араҟа, сааигәа
напеибаркы, - абзиабара сыцуп!
Ибаҳчоушәа аччаҧшь ахьышәҭуа,
аҧшалас цәашьушәа ирхакуп.

Саргьы исылшоит сыҧсы еилашрала
сдоуҳамыч иаҵоу аеыснарбарц,
Уажәазы шәарҭак наҟ ианыбнала,
иҟоуп саҧхьаҟа шәахәак каҧхарц!

Иара дырѡегьх иҽацоу абжьала
аееиҵнахып, хара инаскьап,
Амузыка бжьыхаан иазыҟалап
жәѡантәыла,
ҧсҭазаара-лашаран сашәақәарҽ
инагзахап.

***

Аамҭалатәи аҧхарра ашьҭахь
ашьыжь аҵааршә аҽашәит.
Гәхьаамкран наҟ са сгәаҵахь,
самыргәаҭеит, сара сыҧсырц.

Аиашаз, ари шьақәзырҕәҕәада,
ма исаҭәоума лахьынҵала схәужәарц?
Апоет имѡаҵьбара ианысхьада –
наунагза ихала ихы дазынхарц.

Акызаҵәык ажәѡан аҟны еилаарцыруа,
ишакәхалакгьы сиеҵәахәқәа анеиҧыло,
Абзиабара арыжәтә ҵьбароуп исылсуа,
аҧсҭазаароуп уи аҳамҭагь сызҭо.

Уажәы игәхьаазгом урҭқәа сызлахәым,
ус баша иахьа сылахь еиқәылт.
Насыҧ шкәакәазгьы акгьы сҳәарым,
сыҧсы хааран доуҳамчк цәырҵт.

Ари анасыҧ сгәы ҽыблааны,
Инаҵҟьан ицеит аеҵәақәа рҳәаахь,
Уажәазы, аҧсра хьшәашәа сазыҧшны,
Снаскьоит азәгьы сахьиҭахым ақәаҵахь.

Зны-зынла хҭысқәак шырацәоугьы,
зегь мѡасуеит… уи уажәы оеанраал
маҷк схала схы сгәырѡозаргьы,
исгәаласыршәап аамҭала
сызҭагылаз акәал.

Схы-сыҧсаҽы гәхьаамкрак ыҟазаргьы,
азхәыцра абаҭаху зны сшыҧсуа.
Аҵааршә аныҧсасилак нас ҟәандаракгьы,
аеаҧсахшт, гәыҳалалрак иазгәышьуа.

***

Ааи, сашьа, уѡагыл уажәык!
Арахь сара сымѡасуеит, усшәа
Слымҳа иҭаѡрызшәа жәѡантә ҽыҭбжьык,
ашьыжьгьы, абар, иизшәа ҽыцшәа.

Арахь сгәы еисуеит иҭамгыло аҭра,
Срыҧҳақәа рыҧсы еивыргоит аарла!
Цәгьа избом сыҧсы еиҭаскырц ҵьара,
аха аҧсҭазаара сыҧхьоит сынхарц
насыҧла.

Амѡа сықәлаанза

Макьана изаацәоуп амѡа сықәларц,
ҽыҵгакгьы сымам, мап ацәыскырц.
Бжьык сныѡуеит: изалшом исхашҭырц!
Исхаҧыруа, иароуп исныѡуа ишысныѡц.

Ажәѡанбжа ашәаҧшь наҽашит,
уи аамҭаз иааиларыҧсеит абаҕырқәа,
Сҧенҵьыр асаркьақәа дырҵысит,
ирызкасыҧсарц сыхәҭоушәа ачарыцқәа.

Ицқьоуп аҳауа, даараза, еилыххоуп,
са сгәазхара сыҧсы еивызгартә,
сгәаҳәареи сгәыҕреи еилагзоуп,
сыбзиабареи сашәеи рҽы инхартә.

Аҧсҭҳәа азиас аеахажьны,
ҽыҭ-ҽыҭ, ажәѡан ахь ицомызт,
ақәагьы ашьамхыҵьбара аеарганы,
ашьацрахь макьаназы иааскьомызт.

Акәатақәа! Напыла иаазазшәа,
ачакакал мҵарсны иргоит.
Раҧхьаза акәны ажәѡан икыдлазшәа,
амза ахала ахы ҭанархоит.

Амашьынаныҟәцаѡ сықәҽиҭуеит: уццакы!
Имашьынагьы алашара агәыҵҧхоит.
Ҧсы схамкәа саанхоит – сзаҵәны,
Карловар ашҟа дырѡегьх исыҧхьоит.

***

Сара сыҧсҭазаара, уа даеакала
узыҟамлеит,
шьҭагьы сеидру ҧхьаҟа исҧеиҧшу.
Ганха ҧшатлакәҵас имѡасны ицеит,
исырдыруа сажәрагьы хьанҭарак
шаҧеиҧшу.

Ас ҟалашьас иамоузеи? Схаҭа
еилыскаарц сҭахын!
Аха иҧшаҟасҵари, сыхшыѡ азымхеит…
Асыҭәҳәа иарчалаз урҭ амышқәа еизакны,
гәыҧжәарак ҵәахуа, ааҧсарак сҧыргалеит.

Аха гәхьаагарала иҧызжәом сыҧсы,
Еибашьрак салагылоушәа аграната
ҧызжәом.
Ари аҭагылазаашьаҽы ахара унаҧшы
агәра угароуп ишулшо абзиабараҽ
уеиҭеирц.

Агәра згоит, агәра згоит, ишилымшаша
ҽазәы
ауаа рахьтә, анасыҧ чаҧаѡцәа сышреиуоу.
Ус егьа иҟазаргьы сазхәыцуеит ҽакы
сара сыҧсраҵәҟьа исзазҳәом
ишынасыҧдоу.

Абас мацара, иара аҧсҭазаара ахаҭа
машәыршәа цәырҵран иҟамларцу,
сынҭаҧшын сара аеҵәақәа ргәаҭа,
рыҧшшәыхаара аешеиҭанакуа збарцу.

***

Амза наҟьак раҧхьаза иахьа –
ишцәеит амра, алахьеиқәра зыҭыртә,
ҵьарак сызтәом, сызгәырҕьацәом рацәак,
Шьҭа сыҟоуп схахәгьы нкаҧсартә.

Уажәраанза стәыла аҽацәаҽ сынхозҭгьы,
абна, ахәқәа, адәкаршәра рыбжьара –
схала снеиааиларын дысҭахымкәа азәгьы,
ашәа сҳәарын аҵар ирымакуа ара.

Аха ақалақь ҵеҵьҵаулаҽ ара,
схы збоит ҳаҧ дагәак сҭаршәны,
исзынхо акызаҵәык – даараза
схы агәрагара,
ҭынчрак саҳәоит, шәазызарак
снагәылсны.

Ишҧасҭаху ара ҧҳәызбак сылҽынҵәааyа,
хаара бзиарак акәа сҭаршәны,
Ҧшаҕьык иасуа са сагәылсны сахьааyа,
салҵны стәарц ҭынч сгәы нкаршәны.

Зегь акоуп хақәиҭрала сара сынхоит,
убриаҟынза, уи зынзаскгьы сахьымхәыцт,
аҧсҭазаареи, аамҭеи ирықәшәан
инаскьоит
иаалырҟьан, сажәра абҕа хымхәартә.

***

Иазымиааит агәхьаагара сыҧсы,
усшәа иҟалоит ҧхьаҟагьы.
Уи аҧсҭазаара исаѡҟьаз ааигәаны,
иҧсҭазаарам уажәшьҭа,
аха усгьы иагьыҧсрам.
Сара гәхьаамкрала азбахә сҳәоит,
иаҳа-иаҳа ишысныруагьы ахьаа,
исшьуан схачҳарала, иҭасырхоит
арыжә гәымха исҭааз заа.

Иҟан амшқәа, мап, уахынлан
аҭаҭын аццышәеиҧш санбылуаз,
уаҟа сгәы ицҟьашәҟьа ихәашхәашон
Арыжәтәгьы,
лаҕырзҵас исхьыкәкәон.

Уи аҧсҭазаарагьы
изыдкылатәу еибашьрак,
урҭ еиҭахынҳәуеит идҵаны,
сдақәа ҧысҟарц ирҕҕаны,
нас хланҵы снылаҳарц
ашәыб.

Аха, уаанза саныҵаанза адунеи
аҳаракыра сназыҧшуеит блала,
гәыҕрала ажәлан аҵанза саннеи,
избеит аеҵәақәа
цәашьҵас акра ишаҽу.

***

Сыҧсҭазаараҽы саҧхьаҟа исҭахқәоу
рацәоуп,
сҧыруеит, сҧыруеит, сҧыруеит,
са сыҧсала,
уаѡы изгәамҭо мра шәахәала,
аҧсаатә еиҧш амҵәыжәѡақәа еиҵыхуп,
ашәара сымам, акгьы сацәшәом
ишәарҭоу, ҳаракырак саназхәыцуа,
еснагь бсыцушәа сныжьны бцом,
ҳамҭас ибзназгеит сгәы ҧшқарахгьы,
ашәҭ шьыҵәрақәа инеизакны раҳрагьы.
Аҧсҭазаара ауахәама иѡнаҧхо шәахәам,
ахьаагьы, ашықәсқәа зегь рыҟны
еиҧшзам.
Сбыҳәоит, урҭқәа рзы саҭабымҵарц,
ахьаа-лахьеиқәрак бгәаҵаҽы
ибымҵәахырц,
иҧшьоу агәазыҳәара амца еибакырц.
Иахәҭоуп иҟьаҟьаза сыҧсгәашә
аасыртырц!
Сыҧсҭазаараҽы саҧхьаҟа исҭаху рацәоуп,
сҧыруеит, сҧыруеит, сҧыруеит,
ба бсыцны,
уаѡы изгәамҭо мра шәахәала!

***

Афымца лашара ргәылсызшәа
еибарххоуп сдақәа,
дырѡегьх ари аҧсҭазаараҽ, лаҕырзыла
сахькәабоу, сзаҵәуп.

Иҧҟа удақәа, ма угылан уҳәҳәа,
гәаѡаракгьы уеаҭ,
ихьшәашәазоу аҵх еиқәара
хара-хара ухы аҭ!

Иҧыххааса ицаанза сҵыр хаҧыцқәа
еиқәсырҕәҕәоит,
сгәышҧы зымҵаскыз аҧшатлакә
исықәҳәацәан инаскьоит.

Анцәа сиашьапкуеит, аарѡараҽ
збак саимыркырц.
О, ишәарҭазоу аамҭа уеилызшьааyа
цәгьароуп нхыҵ!

Сзацәцару, сеиқәаҳауоу! Издыруада,
аиашаз, игәжәажәоит
саҕацәа, аҵыхәтәантәи хызаҵәла, схала,
схы ҭасырхоу!

Иҟам аҭакгьы. Хьаасгьы искым!
Дырѡегьых ашәахәақәа
иѡнаҧхоит иаарту сҧенҵьыр,
бзиабара ҭынчрак ҽырпуа.

* * *

Аиашаҵәҟьа, бзиа дызбаҵәҟьеит,
раҧхьазоушәа,бзиа дызбеит!
Сыҧси ажәѡани шәак еицырҳәеит,
амҵәыжәѡа иныҵак ҧсаатәк ҧырзеит.

Макьана бара сара бсыцым,
ицәгьазоума уа ҧыҭк бааҧшыр,
Гәыла-ҧсыла ҳаиқәшәара ҧкым,
имѡасуеит аҧсҭазаара ахы ҳардыр.

Идыды-мацәысуеит, ҧшаҕәҕәак аҵоуп,
быҕьқәак аҧсҭҳәақәа рахь иагартә.
Са сзы иҭыҵьҵьааyа ажәѡан лашоуп,
схаҭа сымшны сара слашартә.

Аҧсҭазаара насыҧ абжьы нҭыга
сгәы иацәажәоит гәыҭыҕьҕьа.
Наунагза сыҟазшәа агәра мга,
сымтәацшәа ма алаҕырз оҽыкәкәа.

Слахьынҵа аҵкьыс кырза
бысҭахгәышьоуп,
исылшоит сыҧсҭазаара зегь быхҭынҵара.

Баргьы бзиабарала мап сцәыбымкыроуп,
бҟармаҵыс са сами ибзышәаҳәо бара.

Сыбзиабара шәахәақәа рҟны
бьеБырҧхароуп,
азын ҵааршәаҽ бымтәарц быхьҭакуа.
Аха ихадоу, назаза агәра бгароуп,
сшаҧсоу бара былаҕырзқәа ибҽыкәкәауа.

Алашара азықәҧаѡ

1.
Мшәан, ишҧаҟәакыроу! Уҧсыҵәҟьа
узеивымго,
Аха ҵәҵәабжьушәа аҧсаатә ашәа
рҳәоитеи.
Иааҵьаушьап урҭ рхы шымѡаҧырго
анкьа еиҧш,
нас уажәгьы.

Мшәан, сара адыд иацлабуа поетуп!
Сахьыугалакгьы, сара ҧсабарала
сцәаҕәаѡуп!
Сгәы-сыҧсала лашаран сеибакуеит,
аамҭа мгакәа
акы сацәымшәо.

2.
Еи, уарбану уа алашьцара иагәылахаз,
уаҽызшәа ҵьара дуузак азхәыцра,
иугәалашәагәышьозар: уа уоуп аҳра
зырҭаз
уара цҧсала,
Анцәа иихьчо иароуп.

Рҵыхәтәа нымҵәозар агәаҟ-ҵәаҟра
аамҭак аҟны
хызаҵәны иҧыруа.
Сара исыхәҭоуп – знапалаку арҽиара,
сазгылазарц алашара ахьчара.

***

Исҵәахзом, исҳәоит иара шыҟоу
ацәылашамҭа аҧсҭазааразз
аҟармаҵысқәа –
ирымҳәац ашәак дара ирызҳәоу
ихааза иҳақәыҧхарц ҳабзиабара
ашәахәацқәа.

Дырѡегьх сааины бҽаҧхьа сгылоуп,
баргьы бгылоуп саҧхьаҵәҟьа – абра,
усгьы амра ашәахәа ҳацәгылоуп,
ахьҭеи аҵааршәи еилыҵызшәа ҵьара.

Иҳазгәамҭазо мҵәыжәѡак ҳаҵоуп,
маҷк иҳадразар – ҳҧыруеит хара.
Агәыҕра лаша амҵәыжәѡа ҳаҵоуп,
ҳаизыҟазаашьа иаҧеиҧшым ҧыргара.

Ас маҷ-маҷ акыр зыҟалома,
адгьыл ҳаныслароуп, сара сѡыза,
мѡак ҳақәзароуп, ауаа рымѡа,
кыр иараапсазаргьы ргәала зѡыда.

Убриазоуп, ҷыхьк ҳацәгылоушәа,
сгәышҧы бзадысҵо беимырҕәҕәа.
Нас иаҳзыҧшузеи, иарбан ҳзыцәшәара?
Игәхьаагатәзам! Абзиабара аеанарҕәҕәа!

***

Исызҭынчразам, абзиабара
ацәылашамҭаз,
Ишҭынчроу еиҧш, азиас аҟәыҵәа
анхыҵхьоу.
Инцәыҵазан исызҽыҭи, иара саҳарцаз,
азыҧшра ҟәымшәышәза ианҭаҳәҳәоу.

Ацәгьара сара сгәалашәараҽ инхазом,
истәым зегь ҵыкәкәеит, азы еиҧш.
Ааи, сыҧсы еилахынҳәуеит еиқәтәазом,
ажәѡан уаҽагьежьла аҧсҭҳәақәа реиҧш.

Исҳәеит ҳәа, са иназгозеи, исышьклаҳәуа
шаҟа гәнаҳа, уаҟа еикәагьежьуа:
Ианысгәалашәо, лѡак оҽарчуа оеаршьуа –
ус иҟалоит сыҧсҭазаара сҭахымкәа.

Еиҳаразак сара сзынхо, иахьазы,
бара бахьсыцу азы, абар бзеиҧшу:
амза ашәалҟьамра алѡақ иарганы,
Ишәаҳәо аҧсаатә аразны зхьыршоу…

Арҭ зегь сыхьтәы хәыцраҽ иҭаҳәҳәаны,
лабҽаба иугозар, ҳарҭ уажә ҳаиҟәгоуп.
Быгәхьаагара – лахьеиқәра сыблақәа
ирхны,
ибзиоуп, иҵәааyа хьаак ахьҳашьҭам.

Исызҭынчразам, иҟоуп абзиабара
ацәылашамҭа,
иҭынчу, иҧшьоу – назаза игәыҟаҵаган.
Иаарлас, аамҭа мгакәа, бсыҧхь, саагәаҭа!
Быҟәамшәышәра схашҭыр
сылшоит жәа мҳәазакәан.

Еиҭеигеит
Сергеи Агындиа

Аԥсуа шәҟәыҩҩцәа еиуеиԥшым аамҭақәа раан

АХЫҬХЫРҬАҚӘА ИААДЫРԤШУА РАЦӘОУП

Рацәак ҭуам аԥсышәала аԥхьаҩцәа ироуижьтеи Денис Чачхалиа ишәҟәы «Аԥсуа ԥсҳацәа рҭоурых». Уи аиқәыршәаҩ иаԥхьажәеи икомментариақәеи рыцитцеит, аихшьалақәа рыла еибиҭеит.

Ааигәа Аҟәа, аресторан «ДЕМ» аконференц-зал аҟны аԥсуа поет, апрозаик, аҭоурыхҭцааҩ, Д.И. Гәлиа ихьз зху Аҳәынҭқарратә премиа занашьоу Денис Чачхалиа зызбахә ҳамоу ишәҟәы иагәылоу аҭоурыхтә хыҵхырҭақәа дырзаатгылауа еиқәшәаз ирзеиҭеиҳәеит дараза узызҽлымхахаша ахҭысқәа. Аиқәшәара реаладырхәит аҵарауаа, ашәҟәыҩцәа, акультуреи аҟазареи русуҩцәа.

Ҳәарада, урҭқәа зегьы Аԥсны аҭоурых ауп, егьгәыгәтажьтәым, аҵсуа ҭоурыхҩыраҽы инарҭбаны изызхьаԥштәу, инарҵауланы иҭҵаатәқәоу роуп еиҵагыло абиԥарақәа ҳтәыла аҭоурых инхарҭәааны дырдырразы. Урҭқәа инарҷыданы, жәларбжьаратәи азхаҵара роурц азгьы иҟаҵатәу маҷым. 787 – 1072 шықәсқәа ирыҵанакуа аамҭақәа раан аҭыԥ змаз ахҭысқәа еиҭазҳәо ҭыжьымҭоуп. Ихы иаирхәо ахыҵхырҭақәа ишьақәдыргәгәоит ашәышықәсақәа иргәылоу, ибеиоу Аԥсны аҭоурых шыҟоу, азыргарагьы шаҭаху. Ахыҵхырҭақәагьы еиқәханы иҟоуп қартли бызшәала, насгьы аерман бызшәала. Аԥхьажәаҽы автор дырзаатгылоит Аԥсуа ҳәынҭқарра акәша-мыкәша игәаанагарақәак.

Аԥсуа ҳәынҭқарра иадҳәалоу аҭоурыхтә хыҵхырҭақәа аинтерес рыҵоуп. Ашәҟәы иагәылоуп Аԥсуа ԥсҳацәа реиқәыԥхьазагьы. Абасала, аки-аки хеибарҭәаауа еиқәыршәоуп. Иҭижьыз ашәҟәы «Багратаа рхылҵшьҭреи рыхҭыси» (Сымбат Даут иԥа) акәзаргьы, ҳҭоурых азы дараза ихәарҭоу аматериалқәа еиднакылоит.

Денис Чачхалиа даеазныкгьы еизаз идеилиркааит ашәҟәы аҭыжьраан хыҟәкыс имаз. Аԥхьаза иргыланы иахьа уажәраанзагьы Аԥсны аҭоурых аганахьала инарҭбааны еилкаам ахҭысқәа ҵаарадыррала ишьақәыргәгәаны аларцәара ауп. Абри иазхьаирԥшуеит зегьы. Инаимҩатәны иазгәеиҭеит Аԥсуа ҳәынҭқарра анаԥҵаз аахыс 1240 шықәса шҵуа, насгьы ари арыцхә ҳтәылаҿы есышықәса иазгәаҭалатәу акоуп ҳәа агәаанагара имоуп.

Аиқәшәара иалахәыз рахьтә ргәаанагарақәа рҳәеит, азҵаарақәагьы ирҭеит: Аԥсны Ауаажәларратә палата аиҳабы Гә. Кьычба, иара убас У. Аҩызба, В. Занҭариа, Р. Агәажәба, Н. Каслазиа, Л. Миқаа, В. Аԥхазоу, И. Кәакәасқьыр, А. Чхамалиа уҳәа егьырҭгьы.

Денис Чачхалиа азҵаарақәа рҭакқәа ҟаиҵеит. Аҵыхәтәан аиқәшәара ҽеалазырхәыз зегьы иҭабуп ҳәа реиҳәеит.

«Алашара» №5

Иҭыҵит Аԥсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла иатәу алитература-сахьаркыратә ауаажәларра-политикатә журнал «Алашара» изаамҭану ахәбатәи аномер.

Аҭыжьымҭа аатуеит Аԥсны Аҧьынҵьтәылатә еибашьраҿы Аиааира 28 шықәса ахыҵра иазку апоетцәа Баграт Шьынқәба, Гьаргь Гублиа, Кәасҭа Герхелиа, Мушьни Лашәриа, Борис Гәыргәлиа, Витали Амаршьан, Рушьбеи Смыр ражәеинраалақәа рыла. Апоезиа иаҵанакуеит иара убас Владимир Занҭариа, Анатоли Лагәлаа, насгьы апоет ҿа Инал Гыцба рҩоымҭа ҿыцқәа.

«Аурыс поезиа аклассика» арубрикаҿы икьыԥхьуп Даур Занҭариа аԥсшәахь еиҭеигахьаз Сергеи Есенин иажәеинраалақәа.

«Амшынҵақәа» арубрика иаҵанакуа аҟны аԥхьаҩ иԥылоит Владимир Басариа иҩоымҭа «Сымшхҭысқәа». Џьубеи Ебжьноу аԥхьаҩцәа ирыдигалоит ипублицистикатә кьыԥхьоымҭа «Зуасиаҭ лабҿабахаз». Ажурнал аҟны икьыԥхьуп иара убас Геннади Аламиа аԥсшәахь еиҭеигаз Александр Грибоедов иажәеинраалоу икомедиа «Зыхшыҩ зызрыцҳарахаз».

Аҭҵаарадырра еиуеиԥшым ахырхарҭақәа ирызкуп Зураб Џьапуа, Валентин Кәаҕәаниа, Ева Ҭаниа, Мадонна Ԥлиа, Руслан Қапба рстатиақәа. Ажурнал ианылеит иара убас Светлана Қорсаиа, Сергеи Габниа, Назырбеи Габниа уҳәа авторцәас измоу акьыԥхьоымҭақәа.

«Алитератураҿы ихадароуп атрадициа аиқәырхара» ахьзуп апоет Алхас Чхамалиа ианиҵаз аҵарауаҩ Виачеслав Бигәаа иҿцәажәара.

Витали Амаршьан иҩоымҭақәа рҟнытә «Ахшыҩцак хьыршәыгәқәа» ҳәа зеиԥш хьзыс измоу еизганы акьыԥхь иазирхиеит Дмитри Габалиа.

АҨСНЫ АШӘҞӘЫҨҨЦӘА РЕИДГЫЛА АКОНКУРС РЫЛАНАҲӘОИТ АҨСНЫ ИАХЬАҴАНАКУА АҨСУА ШӘҞӘЫҨҨЦӘА РЫХЬЗҚӘА ЗХУ АМҨАҚӘА, АШКОЛҚӘА, АҨСШЬАРҬАҚӘА, АКУЛЬТУРАТӘ ХӘЫШҴААРАҚӘА ЕИЛКААНЫ РСИА АШЬАҚӘЫРГЫЛАРАЗЫ

Аконкурс хыҟәкыс иамоуп аҽар амилатҭтә культура рылаазара, ахатәы бызшәеи адоуҳатә баҟақәеи рыгәцаракра, рҵакы ҳаҭыр аҟәҵара.

Аконкурс рҽаладырхәыр рылшоит 15 ш. инаркны 25 ш. рҟынҳа зхыҵуа аҽар.

Иҟашәҵо асиа аашәышьҭыр ауеит Аԥсны ашәҟәыҩҩцәа Реидгыла аелектронтә ԥошьҭа ашҟа: Kamachich@yandex.ru

Аконкурс ҿҳәарас иамоуп 2021 ш. сентиабр 15 инаркны декабр 15 рзынҳа.

Аконкурс аихшьаалақәа рылаҳәаҳоит ианхыркәшахалак нахыс жәамш ирхымгакәа.

Аконкурс аԥкарақәа:

Ажиури ахәаԥшраан иалкаахоит хыԥхьаҳарала еиҳаны, насгьы ииашаны ахьзқәа шьақәзыргылаз хҩык. Урҭ рахьтә досу шаҟа бжьы иоуз ала еилыргахоит иааникылаз аҭыԥ. Иаазышьҭуа ихьз, ижәла, дахьынхо, аҵара ахьиҵо (иахьылҵо) арбазароуп.

Иалкаахаз ирыҵахоит адипломқәеи аҳамҭақәеи.

Ажиури аилазаара иалоу хшыҩзышьҭра зырҭо иреиуоуп:

– ашәҟәыҩҩцәа рыхьзқәа зху амҩақәа, ашколқәа, аԥсшьарҭақәа, акультуратә хәышҭаарақәа хаз-хазы еихшаны рсиақәа рышьақәыргылара (аԥсышәала);

– ашәҟәыҩҩы ихьз зху ахаҵа ахьз ииашаны анҵара (иалшозар, ихьз анахҵоу арыцхә арбара), насгьы иахьыҟоу ақалақь, араион, ақыҭа азгәаҭара.

Зҵаарақәак зызцәырҵыз аҭел шәасыр шәылшоит абарҭ аномерқәа рахь: 771-08-80, 772-70-86

Агазет **«АМҬА»** аҭызҵыԥ: Аҟәа ақ., Зиҳариа имҩа, 2

Аредактор хада **Вахтанг АҨҲАЗОУ**
Аредакциа ахеилак: Алықьса ГОГӘУА, Анатоли ЛАГӘЛАА, Анзор МЫҚӘБА, Геннади АЛАМИА, Даур НАҶҞЬЕБИА, Зураб ЏЬАПУА

Акомпиутер ала аиқәыршәаҩ Адамыр БЕРЕНЏЬИ
email: aamta-gaz@yandex.com

Агазет мызкы знык иҭыҵуеит
Ател. 771-08-80

Аԥсны Аҳәынҭқарра Аиустициа Аминистрра аҟны ашәҟәы иҭаҩуп 24.04.2013ш. Аҭаҩратә № 71. Адҵа № 81.

2,5 кьыԥхь бгьыц. Атираж – 500 ц.